

Helpen of hinderen?

*Een onderzoek naar de vrouwelijke invloed op
Odysseus' nostos in de Odyssee van Homerus*

Utrecht University

*Bachelorscriptie Taal- en Cultuurstudies /
Literatuurwetenschap*

Student: Christel de Jong

Studentnummer: 3926389

Hoofdrichting: Antieke Cultuur

Begeleider: dr. R. Flierman

Tweede beoordelaar: dr. F.P.C. Brandsma

Datum: 26 juni 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
2. Theoretisch kader en Methode	3
2.1 De vrouwen uit de <i>Odyssee</i> in het Homerische onderzoeksveld	3
2.2 Methode	5
3. <i>Nostos</i>	7
3.1 De betekenis van <i>nostos</i>	7
3.2 Een verdere toelichting	9
4. Vrouwelijke invloed tijdens Odysseus' terugreis	11
4.1 Betoverende verleidsters: Kirke vs. Kalypso	11
4.2 Vrouwelijke monsters: Sirenen vs. Skylla	14
4.3 Koninklijke vrouwen: Nausikaä en Arete	16
4.4 Positieve of negatieve invloed?	18
5. Vrouwelijke invloed na Odysseus' terugkeer op Ithaka	19
5.1 Godin: Athene	19
5.2 Echtgenote: Penelope	23
5.3 Huishoudster: Eurykleia	27
5.4 Positieve of negatieve invloed?	29
6. Conclusie	31
Bibliografie	35

1. Inleiding

ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες, ὅσοι φύγον αἰπὸν ὄλεθρον,
οἴκοι ἔσαν, πόλεμόν τε πεφευγότες ἠδὲ θάλασσαν·
τὸν δ' οἶον νόστου κεχρημένον ἠδὲ γυναικὸς
νύμφη πότνι ἔρυκε Καλυψὸ δῖα θεάων
ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι, λιλαιομένη πόσιν εἶναι. (Hom. *Od.* 1, 11-15)

Reeds waren de andere Grieken, zij, die waren ontsnapt aan het gapend verderf, allen weer thuis, veilig voor oorlog en zee. Odysseus alleen, hoe verlangend ook naar zijn vrouw en huis, zat bij de machtige nimf Kalypso, de schone godin, in haar welvende grotten gevangen; want zij begeerde hem tot echtgenoot.¹

Dit zijn enkele van de eerste regels van de *Odyssee*, het beroemde epos van de Griekse dichter Homerus. Het epos vertelt het verhaal van de held Odysseus die na de Trojaanse oorlog met allerlei omzwervingen terugkeert naar zijn vaderland Ithaka, waar hij wederom te maken krijgt met diverse beproevingen. In de bovenstaande verzen staat vermeld dat alle Griekse helden die de Trojaanse oorlog hebben overleefd, zijn teruggekeerd, maar dat “Odysseus alleen, hoe verlangend ook naar zijn vrouw en huis”² nog niet is thuisgekomen, mede doordat hij door de nimf Kalypso gevangen wordt gehouden.

Deze versregels staan zeker niet zonder reden aan het begin van deze scriptie. Ze geven namelijk exact het onderwerp van dit onderzoek weer. In de eerste plaats introduceren ze het centrale thema van de *Odyssee*, de *nostos* (terugkeer) van Odysseus. Daarnaast wordt in deze regels een ander belangrijk onderwerp aangesneden, de rol van de vrouwelijke personages, waarvan Kalypso er dus één is. Deze twee kwesties samen vormen het kernonderwerp van deze scriptie: de vrouwelijke invloed op Odysseus' *nostos*. Vele vrouwelijke personages, maar een aantal in het bijzonder, spelen een kenmerkende rol in zijn *nostos*. In deze scriptie zal daarom worden gezocht naar een antwoord op de vraag in hoeverre de vrouwelijke personages Odysseus' *nostos* beïnvloeden in de *Odyssee* van Homerus. Hierbij zal worden onderzocht welke vrouwelijke personages een rol spelen in de *nostos* van Odysseus, op welke manier zij invloed uitoefenen en of zij een overwegend positieve of negatieve invloed hebben. De focus zal niet alleen liggen op de vrouwelijke personages die Odysseus *tijdens zijn omzwervingen* ontmoet, maar ook op de vrouwen die *na zijn thuiskomst* invloed uitoefenen op zijn terugkeer als koning van Ithaka. Een van de onderliggende aannames van deze scriptie is namelijk dat de periode na zijn terugkeer ook onderdeel van zijn *nostos* is. Het begrip *nostos* komt later uitvoerig aan bod.

---

¹ M.A.Schwartz heeft deze versregel (*Od.* 1, 13) enigszins vrij vertaald. Er staat letterlijk dat hij, Odysseus, verlangt naar zijn νόστου (terugkeer) en zijn vrouw. In deze vertaling wordt νόστου eigenlijk niet vertaald, maar verwijst het verlangen naar zijn *huis* impliciet al naar Odysseus' *terugkeer*.

² Hom. *Od.* 1, 13 (vert. M.A. Schwartz).

Deze scriptie begint met een hoofdstuk waarin de bestaande literatuur over dit onderwerp wordt besproken en de methode van dit onderzoek wordt toegelicht. Daarna volgt een hoofdstuk over het begrip *nostos*. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 beschouwd op welke manier de kenmerkendste vrouwelijke personages tijdens Odysseus' terugreis invloed uitoefenen op zijn *nostos* en of hun invloed positief of negatief is. Verder zal in hoofdstuk 5 de invloed van de vrouwen, die Odysseus op Ithaka treft, besproken worden. Ten slotte wordt in de conclusie antwoord gegeven op de hoofdvraag.

2. Theoretisch kader en Methode

Voordat de invloed van de vrouwelijke personages op Odysseus' *nostos* aan bod komt, is het van belang om te weten in hoeverre er al wetenschappelijk onderzoek naar dit onderwerp gedaan is en wat er over bekend is. Na dit besproken te hebben, wordt de onderzoeksmethode kort toegelicht.

2.1 De vrouwen uit de *Odyssee* in het Homerische onderzoeksveld

Tot 1980 hielden de overwegend mannelijke wetenschappers in het Homerische onderzoeksveld zich hoofdzakelijk bezig met linguïstische vraagstukken en vragen over de geschiedenis en archeologie van Homerus' epen. Pas vanaf de jaren '80, toen ook steeds meer vrouwelijke wetenschappers onderzoek gingen doen naar deze epen, werden er ook andere soorten vragen gesteld over meer inhoudelijke thema's, zoals gender. Deze verschuiving kan worden verklaard door de algemene maatschappelijke veranderingen en de historische ontwikkeling binnen het onderzoeksveld zelf. Wetenschappers gingen zich vanaf dat moment minder richten op externe kwesties rondom bijvoorbeeld de compositie van de teksten en gingen zich meer buigen over interne kwesties, zoals de literaire waarde van de epen.³

Een dergelijk intern vraagstuk komt aan bod in Beth Cohens *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey*, waar in diverse essays op allerlei manieren aandacht wordt besteed aan de rol van vrouwen in de *Odyssee*. In een introducerend hoofdstuk stelt A.J. Graham dat de *Odyssee* ons een groot panorama aan vrouwelijkheid toont door de godinnen en halfgodinnen mee te rekenen. Dit biedt veel perspectief voor oudheidkundigen, gezien het tekort aan informatie over vrouwen in de Griekse oudheid in het algemeen en in de vroege periode in het bijzonder.⁴

Seth Schein gaat vervolgens uitvoeriger in op de representatie van de vrouwelijke personages, wat volgens hem een van de meest opvallende kenmerken van de *Odyssee* is. De *Odyssee* geeft vrij summiere beschrijvingen van de uiterlijke kenmerken van de vrouwelijke personages. Dit beperkt zich tot *γλαυκῶπις Ἀθήνη* = "de blauwogige Athene",⁵ Penelope's *χειρὶ παχείη* = "mollige hand"⁶ en *Ναυσικάα λευκόλενος* = "Nausikaä met de blanke armen"⁷ en een aantal andere gelijksoortige uiterlijke beschrijvingen.⁸ In de Homerische epen zijn deze beschrijvingen vaak *epitheta*, versierende of karakteriserende adjectieven die bij substantieven worden geplaatst. Ondanks dat de verteller de uiterlijke kenmerken van de vrouwelijke personages niet uitgebreid beschrijft, bevat de *Odyssee* wel veel beschrijvingen van specifieke kenmerken van personages, die gebaseerd zijn op het effect dat zij

---

³ R. Bertolin (2008). Penelope's Revenge: Essays on Gender and Epic. *Phoenix*, 62(1/2), 1.

⁴ A.J. Graham (1995). The Odyssey, History and Women. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey*. Oxford: Oxford University Press, 3.

⁵ Hom. *Od.* 21, 1 (vert. M.A. Schwartz).

⁶ Hom. *Od.* 21, 6. (vert. M.A. Schwartz).

⁷ Hom. *Od.* 6, 101. (vert. M.A. Schwartz).

⁸ S.L. Schein (1995). Female Representations and Interpreting the *Odyssey*. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey*. Oxford: Oxford University Press, 17.

hebben op andere personages of op zichzelf. Dit noemt Schein *phenomenology of appearance*. Een voorbeeld hiervan zijn de beschrijvingen van Penelope. Het publiek weet niet precies hoe zij eruit ziet, maar doordat Odysseus vertelt dat hij Penelope verkiest boven Kalypso, ondanks dat zijn echtgenote verreweg Kalypso's "mindere is in schoonheid en grootte voor de ogen van allen"⁹ of doordat in de tekst staat dat Athene Penelope "een groter en forser gestalte" geeft en haar "blanker dan pas gezaagd ivoor" maakt,¹⁰ krijgt de lezer een indruk van Penelope's uiterlijk.¹¹

Verder stelt Schein dat de episode bij de Phaiaken, boek 9 t/m 12, een cruciaal deel is, wanneer je vrouwen uit de *Odyssee* nader wilt onderzoeken. Deze boeken bevatten een serie van uiteenlopende verhalen over de 'plezieren en gevaren van het menselijke bestaan'. Volgens Schein wordt in deze verhalen het 'menselijke' als 'mannelijk' gepresenteerd en de 'plezieren en gevaren' als 'vrouwelijk'.¹² Hiermee benadrukt hij dat de vrouwelijke karakters die Odysseus tijdens zijn omzwervingen tegenkomt een gevaar vormen. Dit illustreert hij vervolgens aan de hand van een aantal beschrijvingen van de niet-menselijke vrouwen. Tegenover deze bedreigende vrouwelijke personages, plaatst Schein de menselijke vrouwen waarmee Odysseus in contact komt, die volgens Schein juist behulpzaam zijn. Kortom, Schein geeft een beschrijving van de manier waarop de vrouwelijke personages in de *Odyssee* worden gepresenteerd en onderstreept dat er een onderscheid is tussen de niet-menselijke en menselijke vrouwen wat betreft hun karakter en hun rol. Later in de bespreking van de vrouwelijke invloed zal dit ook aan de orde komen en wordt dit uitgebreider geanalyseerd.

Waar Schein de representatie van het merendeel van de vrouwelijke personages bespreekt, gaat Lillian Doherty in het artikel 'Athena and Penelope as Foils for Odysseus in the "Odyssey"' specifiek in op twee vrouwen, Athena en Penelope. In dit artikel maakt Doherty een vergelijking tussen Athene, Penelope en Odysseus en stelt dat de twee vrouwelijke karakters als het ware 'tegenhangers' zijn van Odysseus. Daarnaast zegt zij onder andere dat zowel Athene als Penelope een ondersteunende rol aannemen in Odysseus' *nostos*.¹³ Dit is niet geheel verrassend in een epos waarin Odysseus de hoofdrol speelt en alle andere personages tot op zekere hoogte ondergeschikt zijn aan zijn onderneming om zijn vaderland te bereiken en de orde te herstellen. Wat volgens Doherty wel opmerkelijk is, en wat niet wordt bemerkt door Schein, is de rol van de godin Athene. De andere goden lijken nauwelijks gemoeid te zijn met Odysseus' terugkeer en zelfs de vijand Poseidon bemoeit zich enkel sporadisch met Odysseus. Athene speelt daarentegen wel een prominente rol in Odysseus' terugkeer.

De ondergeschikte rol die de overige vrouwelijke personages spelen is in wezen te onderscheiden in twee rollen, de rol van helper of henderaar. Hoewel Doherty bemerkt dat zowel

---

⁹ Hom. *Od.* 5, 217. (vert. M.A. Schwartz).

¹⁰ Hom. *Od.* 18, 192-96. (vert. M.A. Schwartz).

¹¹ Schein (1995), 18.

¹² Ibidem, 19.

¹³ L.E. Doherty (1991). Athena and Penelope as Foils for Odysseus in the "Odyssey". *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, 39(3), 31-44.

mannelijke als vrouwelijke personages Odysseus' terugkeer belemmeren of bevorderen en dat er verschillen zijn in de manier waarop zij dit doen, stelt zij ook dat met name de vrouwelijke personages worden gedefinieerd door hun grote rol in het helpen of hinderen van Odysseus. Dit zou volgens haar uitgebreider onderzocht moeten worden.¹⁴ Helene Foley (2005) gaat hier al kort op in en zegt hier het volgende over:

When a hero travels into the wider world beyond his community on a journey or quest, female figures play a major role as dangerous sexual predators and blockers, but also as necessary helpers, prophets, workers of magic, and forces of civilization. Goddesses are ubiquitous in similar roles within the male community as well.¹⁵

Volgens Foley spelen vrouwen dus een grote rol in de reis van een held, zowel als helpers als als hinderaars. Zo spelen in de *Odyssee* onder andere Kirke en Kalypso een belangrijke rol in Odysseus' *nostos*. Zij houden Odysseus in eerste instantie vast op hun afgelegen eilanden, maar helpen hem later weer op weg. Verder speelt Athene een grote rol, de godin die Odysseus op allerlei manieren helpt. De reden dat zij haar beschermeling bijstaat, is omdat ze een zwak voor hem heeft, vanwege hun gelijkenis in karakter: hun listigheid in het bijzonder.¹⁶ Foleys uiteenzetting over de rol van vrouwen als "blockers and helpers" in Homerus' epos is desalniettemin redelijk beperkt, doordat zij een algemeen overzicht geeft van de vrouwelijke rollen in de epiek. Ze illustreert deze rollen ook aan hand van voorbeelden uit andere epen, waaronder het *Gilgamesh* epos en de *Aeneis* van Vergilius, en richt zich niet alleen op de *Odyssee*.

Al met al vormen Dohertys en Foleys essays een interessante, maar een bescheiden bron van informatie over de helpende en hinderende rol van de vrouwen in de *Odyssee*. Dit heeft geleid tot de totstandkoming van dit onderzoek. Aangezien het een onderwerp betreft dat blijkbaar nog niet voldoende bestudeerd is, is dit vervolgonderzoek bovendien relevant, omdat het aanvullende kennis kan opleveren. Idealiter geeft het onderzoek nieuwe inzichten in de vrouwelijke personages in de *Odyssee* en draagt het bij aan een relatief "nieuw" thema (gender) in het Homerische onderzoeksveld.

2.2 Methode

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, is in de eerste plaats de grootste bron van informatie, de *Odyssee*, geraadpleegd. Hierbij is zowel naar de originele Griekse tekst als een vertaling daarvan gekeken. De focus lag voornamelijk op de boeken waarin de vrouwelijke personages een rol spelen. Chronologisch gezien, vanaf Troje tot en met de hereniging met Penelope, zijn dit de boeken 10

---

¹⁴ Doherty (1991), 43.

¹⁵ H.P. Foley (2005). Women in Ancient Epic. In J. M. Foley (Red.), *A Companion to Ancient Epics*. Malden: Blackwell, 105.

¹⁶ Foley (2005), 106-7.

(Kirke), 12 (Kirke, Sirenen, Skylla, Charybdis en Kalypso), 5 (Kalypso), 6 (Nausikaä), 7 (Arete), 13 (Athene) en 16 t/m 23 (Penelope, Eurykleia, Athene). Uit deze boeken zijn de belangrijkste passages geselecteerd die vervolgens zijn geanalyseerd door middel van close reading. Daarbij zijn de vrouwelijke personages bestudeerd door de lens van *nostos*, omdat de bestaande literatuur nog te weinig aandacht besteedt aan de manier waarop en de mate waarin zij Odysseus' *nostos* beïnvloeden en in hoeverre zij Odysseus helpen of hinderen. Verder is de bestaande literatuur betreffende dit onderwerp beschouwd om meer inzicht te krijgen in de verschillende theorieën, waaronder over het begrip *nostos*. Voordat de vrouwelijke personages en hun invloed op Odysseus' terugkeer in het kernbetoog aan de orde komt, wordt eerst het begrip *nostos* toegelicht in het volgende hoofdstuk.

3. *Nostos*

Alvorens de invloed van de vrouwelijke personages op Odysseus' *nostos* beschouwd kan worden, dient allereerst te worden toegelicht wat het begrip *nostos* inhoudt.

3.1 De betekenis van *nostos*

Nostos, doorgaans vertaald als 'terugkeer', is een bekend thema in de Griekse literatuur. Verhalen waarin *nostos* centraal staat, vertellen over de terugkeer van een epische held, zoals Odysseus. Volgens Anna Bonifazi bevatten *nostoi*-verhalen een aantal 'ingrediënten' die zij *nostos*-motieven noemt. Deze motieven zijn: 1. zeevaarders die op weg zijn naar een bepaalde bestemming, 2. een storm die voor omzwervingen zorgt, 3. een schip dat schipbreuk leidt, waardoor bijna alle bemanningsleden ten onder gaan, 4. de enige overlevende die op een onbekende plek terechtkomt en 5. de overlevende die, na enige tijd op de onbekende locatie te hebben verbleven, zijn bestemming met de hulp van anderen toch weet te bereiken.¹⁷ Ook in de *Odyssee* zijn deze motieven aanwezig: 1. Odysseus keert vanuit Troje terug naar Ithaka, 2. Odysseus verblindt Polyphemos en roept daardoor de toorn van Poseidon op zich af die allerlei stormen op hem afstuurt, 3. nadat Odysseus' makkers de runderen van Helios hebben opgegeten, komen ze wederom in een hevige storm terecht en gaat bijna de gehele bemanning ten onder, 4. Odysseus komt terecht bij Kalypso / Odysseus komt aan in Scheria en 5. Odysseus bereikt Ithaka met de hulp van de Phaiaken. Daarnaast bespreekt Bonifazi in het artikel 'Inquiring into *Nostos* and Its Cognates' ook een vijftal betekenissen van *nostos* en het werkwoord waar het van afgeleid is, *véομαι* (terugkeren).¹⁸ Deze betekenissen tezamen resulteren volgens Bonifazi in de volgende definitie van *nostos*: een veilig terugkeer naar een (bepaalde) bestemming.

Waar Bonifazi's definitie slechts betrekking heeft op een fysieke terugkeer, benadrukt Marigo Alexopoulou juist dat het begrip *nostos* veel meer inhoudt dan alleen de terugkeer naar een bestemming. Volgens haar is *nostos* een complexere term en hierover zegt zij:

The action of returning, both in life and literature, is associated with a variety of meanings such as the maintenance of the political and/or social status (see for example the victorious athlete returning), the preservation of one's identity, the difficult or impossibility of return.¹⁹

Nostos gaat naast het naar huis terugkeren dus ook om het in stand houden van de politieke en sociale status en om de tegenslagen die de held op zijn terugreis heeft moeten doorstaan.

---

¹⁷ A. Bonifazi (2009). Inquiring into *Nostos* and Its Cognates. *American Journal of Philology*, 130(4), 484.

¹⁸ Bonifazi (2009), 501.

¹⁹ M. Alexopoulou (2009). *The Theme of Returning Home in Ancient Greek Literature: The Nostos of the Epic Heroes*. Lewiston: Edwin Mellen Press, 1.

Net zoals Alexopoulou betogen ook Elton Barker en Joel Christensen in ‘Odysseus’ Nostos and the Odyssey’s Nostoi: Rivalry within the Epic Cycle’ dat *nostos* meer inhoudt dan de terugkeer an sich. *Nostos* betekent volgens hen ‘het veilig terugkeren én het veiligstellen van de *oikos*, het huis(houden)’.²⁰

Daarnaast suggereert ook Douglas Frame dat *nostos* een bredere betekenis heeft. Hij stelt dat het naamwoord *nous* (verstand) samenhangt met het werkwoord *véομαι* (terugkeren), door de werkwoordstam **nes-*. Op deze manier verklaart Frame dat een gebrek aan *nous* (verstand) zou kunnen leiden tot een gebrek aan *nostos* (terugkeer).²¹ In de *Odyssee* zijn bovendien verschillende aanknopingspunten te vinden die zijn visie ondersteunen. Met name de dwaze handelingen van Odysseus en zijn makkers, die leiden tot vertraging van de *nostos*, tonen aan dat het gebrek aan verstand kan leiden tot het gebrek aan terugkeer. Voorbeelden van dergelijke ondoordachte acties zijn: Odysseus die in de grot van de cycloop Polyphemos wil wachten op diens terugkeer om te zien of hij hen gastvrij ontvangt, terwijl zijn makkers willen vluchten. En de mannen van Odysseus die de runderen van Helios slachten en opeten, terwijl zij gewaarschuwd zijn en zelfs gezworen hebben dit niet te zullen doen. In beide gevallen leiden hun acties tot vertraging van Odysseus’ *nostos*. Zo geredeneerd kan het gebrek aan *nous* inderdaad leiden tot gebrek aan *nostos*. Het gebrek aan *nous* leidde voor Odysseus’ bemanning zelfs tot een gefaalde *nostos*, geen van hen keerde immers levend terug op Ithaka.

Uit het voorgaande blijkt dat de verschillende visies op de definitie van *nostos* duiden op een bredere betekenis van het begrip dan alleen de terugkeer naar een bestemming. Alexopoulou, Frame en Barker en Christensen nemen ditzelfde standpunt in, in tegenstelling tot Bonifazi die alleen over een fysieke terugkeer spreekt. Hoewel Bonifazi *nostos* interpreteert als een fysieke terugkeer, is het opmerkelijk dat de *nostos*-motieven die zij bespreekt, weldegelijk erop wijzen dat *nostos* meer behelst dan de terugkeer van de held op zichzelf. Deze motieven hebben immers uitsluitend betrekking op een relatief klein deel van het epos (boek 5-13), terwijl de overige boeken het grootste gedeelte van de *Odyssee* vormen. Wanneer echter van de bredere definitie van *nostos* uitgegaan wordt, dan zijn de boeken 13-24 ook onderdeel van de *nostos*. Bovendien ondersteunt het feit dat Homerus bijna de helft van zijn epos, waarin *nostos* centraal staat, besteedt aan het herstel van de *oikos* en Odysseus’ politieke positie op Ithaka, de visie dat *nostos* meer inhoudt dan de letterlijke vertaling ‘terugkeer’. De *nostos* was voor Homerus pas echt voltooid als de sociale orde was hersteld.

Het gegeven dat het herstel van de *oikos* zoveel boeken beslaat, betuigt tevens dat Homerus meer waarde hechtte aan de *oikos* dan aan de beschrijving van Odysseus’ omzwervingen. Een voltooide *nostos* - en dus het herstel van de *oikos* - was namelijk van essentieel belang voor een held.

---

²⁰ E.T.E Barker & J.P. Christensen (2016). *Odysseus’ Nostos and the Odyssey’s Nostoi: Rivalry within the Epic Cycle*. *Philologia Antiqua*, 7, 87.

²¹ Alexopoulou (2009), 2.

Een goede *oikos* en een harmonieus huwelijk konden immers *kleos*, ‘heroische glorie’, genereren.²² Zo concludeert Nagy dat Odysseus’ *kleos* dus afhangt van zijn *nostos*: “The *kleos* or epic glory of Odysseus depends on his *nostos*, that is, on the song about his homecoming, which is the *Odyssey*.”²³ Volgens De Jong was het daarbij de taak van dichters als Homerus om de herinnering aan deze *klea andra*, ‘glorieuze daden van mannen’, in stand te houden.²⁴ Dit standpunt werd ook al eerder door Goldhill benadrukt: “That the declaration and preservation of *kleos* is a crucial function of the poet's voice in ancient Greek culture is a commonplace.”²⁵ Het feit dat Homerus zoveel aandacht besteedt aan de voltooiing van Odysseus’ *nostos* is dus te verklaren vanuit de opvatting dat het zijn taak als dichter was om de glorie van helden zoals Odysseus te verkondigen.

3.2 Een verdere toelichting

Naast het definiëren van het begrip *nostos*, schenkt Alexopoulou in haar boek ook aandacht aan de inhoudelijke aspecten van deze term. Zo onderstreept zij dat *veranderlijkheid* een belangrijk kenmerk van *nostoi*-verhalen is. Het hele proces van *nostos* is aan veranderingen onderhevig. Zowel de terugkerende held als de thuissituatie van die held kunnen in de tussentijd sterk veranderen. De held is, na alles wat hij heeft meegemaakt, niet dezelfde man als voorheen. Bovendien kan ook zijn omgeving veranderd zijn, zoals dat bij Odysseus het geval is met de vrijers die zijn paleis hebben overgenomen. Alexopoulou benadrukt dan ook dat geen enkele terugkeer een terugkeer naar dezelfde plek is en dat een ideale terugkeer dus onmogelijk is.²⁶

Verder meent Alexopoulou dat het begrip *nostos* niet alleen een veelvoorkomend thema in de Griekse literatuur was, maar dat het zelfs een fundamenteel onderdeel van de Griekse cultuur was. Van huis weggaan - voor bijvoorbeeld handel of oorlog - was een herhaaldelijk moment van crisis. Met allerlei obstakels die reizigers op hun tochten (over zee) tegenkwamen, was een veilige terugkeer zeker niet gegarandeerd. Dichters kozen er dus bewust voor om *nostoi*-verhalen te vertellen, omdat zij wisten dat dit een bekend thema was voor hun publiek.²⁷ Zo koos ook Homerus ervoor om het thema *nostos* centraal te stellen in zijn epos. Uit de eerste regels van de *Odyssee* blijkt ook dat de *nostos* van Odysseus niet de enige is:

---

²² Schein (1995), 23.

²³ G. Nagy (2007). Homer and Greek Myth. In R.D. Woodard (Red.), *The Cambridge Companion to Greek Mythology*. Cambridge: Cambridge University Press, 69.

²⁴ L.J.F. de Jong (2006). The Homeric Narrator and His Own *kleos*. *Mnemosyne*, 59, 188.

²⁵ S. Goldhill (1991). *The Poet's Voice: Essays on Poetics and Greek Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 166.

²⁶ Alexopoulou (2009), 5.

²⁷ *Ibidem*, 3.

Reeds waren de andere Grieken, zij, die waren ontsnapt aan het gapend verderf, allen weer thuis, veilig voor oorlog en zee. Odysseus alleen, hoe ook verlangend naar vrouw en huis, zat bij de machtige nimf Kalypso, de schone godin, in haar welvende grotten gevangen.²⁸

De *nostoi*-verhalen van “de andere Grieken”, zoals Agamemnon en Menelaos, dragen bij aan de interpretatie van Odysseus’ *nostos*. Een voorbeeld hiervan is Homerus’ verwijzing naar de *nostos* van Agamemnon. Dit doet hij niet geheel zonder reden. Homerus wekt hier namelijk de suggestie bij zijn toehoorders dat Odysseus potentieel hetzelfde lot als Agamemnon zou kunnen ondergaan. Agamemnon werd bij thuiskomst gedood door zijn echtgenote Klytaimnestra en haar nieuwe man Aegisthos, waarna zijn dood werd gewroken door zijn zoon Orestes. Odysseus zou in dat opzicht de nieuwe Agamemnon kunnen worden, Penelope de nieuwe Klytaimnestra en Telemachos de nieuwe Orestes.²⁹ Ware het niet dat Penelope en Klytaimnestra worden gepresenteerd als vrouwen met twee totaal verschillende karakters en Penelope niet de indruk wekt zo verraderlijk als Klytaimnestra te zullen handelen. De referenties naar Agamemnons *nostos* wijzen dus op een mogelijk vergelijkbare *nostos* voor Odysseus. Daarnaast zijn de verhalen die Agamemnon vertelt over zijn dood, een waarschuwing voor Odysseus voor een dergelijk noodlot. En dat de boodschap van Agamemnon zeker tot Odysseus is doorgedrongen, is terug te zien aan zijn reactie in boek 13 als Athene hem waarschuwt voor de vrijers in zijn paleis: “Ach, stellig had mij bij het betreden van mijn paleis eenzelfde noodlottige dood getroffen als Agamemnon, Atreus’ zoon, indien gij, godin, mij dit alles niet had verklaard.”³⁰

Samenvattend kan worden gesteld dat het bij *nostos* niet alleen om de thuiskomst gaat, maar dat het het herstel van de *oikos* en de sociale en politieke situatie daar ook onderdeel van uitmaakt. Het voltooiën van de *nostos* was tevens van wezenlijk belang voor een held, aangezien hij op die manier *kleos* (heroïsche glorie) kon verkrijgen. De verhalen over die roemrijke helden dienden bezongen te worden door dichters als Homerus, die in zijn *Odysee* daarom ook veel aandacht schenkt aan het laatste deel van Odysseus’ *nostos* waarin de *oikos* hersteld wordt en Odysseus *kleos* behaalt. Vanuit dit perspectief van *nostos* wordt de invloed van de vrouwelijke personages op Odysseus’ *nostos* in de volgende hoofdstukken beschouwd.

---

²⁸ Hom. *Od.* 1, 11-15 (vert. M.A. Schwartz).

²⁹ Barker & Christensen (2016), 92.

³⁰ Hom. *Od.* 13, 383-85 (vert. M.A. Schwartz).

4. Vrouwelijke invloed tijdens Odysseus' terugreis

Odysseus' *nostos* is te onderscheiden in twee delen. In het eerste deel begint Odysseus vanuit Troje aan zijn terugreis naar Ithaka (boek 5-12). Op zijn omzwervingen ontmoet hij vele personen die in meer of mindere mate invloed uitoefenen op zijn *nostos*. De vrouwelijke personages spelen in het bijzonder een rol in de terugkeer van Odysseus. Dit hoofdstuk behandelt de invloed van de belangrijkste vrouwen die Odysseus tijdens zijn reis naar Ithaka treft.

4.1 Betoverende verleidsters: Kirke vs. Kalypso

Een van de eerste vrouwen die Odysseus op zijn reis ontmoet is Kirke. Kirke woont in een mooi paleis op het eiland Aiaia, waar zij zich bezighoudt met typische vrouwelijke activiteiten, zoals weven en zingen. Waar zij echter voornamelijk om bekendstaat, is haar toverkracht. Met haar toverkruidentovert ze haar gasten om in wilde dieren. En zoals Kirke haar gasten betovert met haar kruiden, 'betovert' de nimf Kalypso Odysseus met haar schoonheid. De ontmoeting en het verblijf bij beide vrouwen kunnen worden ingedeeld in 3 fasen:

1. Betoveren/verleiden: Tijdens de eerste fase probeert Kirke Odysseus te betoveren met haar toverkruidentovert en wil Kalypso Odysseus verleiden haar echtgenoot te worden en biedt hem zo onsterfelijkheid en eeuwige jeugd aan.
2. Kantelpunt: In de tweede fase is er een kantelpunt. Bij Kirke vormt de eed die zij van Odysseus moet afleggen een omslagpunt in de situatie. Bij Kalypso is dit kantelpunt de komst van Hermes en de boodschap dat zij Odysseus moet laten gaan.
3. Het vertrek van Odysseus: In de laatste fase vinden de voorbereidingen op het vertrek van Odysseus en het vertrek zelf plaats. Beide vrouwelijke personages spelen ook hier een rol in.

Deze fasen zullen bij beide vrouwen geanalyseerd worden. Te beginnen met Kirke. Tijdens de eerste fase bereikt Odysseus het paleis van Kirke en wordt door haar ontvangen. Nadat hij is binnengelaten, neemt hij plaats op een zetel en bereidt Kirke een toverdrank voor hem:

Daarna verdween Hermes door het woud en keerde terug naar de Olympos, terwijl ik met van onrust kloppend hart mijn weg vervolgde naar het paleis van Circe, de schoongelokte godin. Voor de deur bleef ik staan en ik riep. De godin hoorde mijn stem en opende dadelijk de glanzende deuren, trad naar buiten en wenkte mij. Met bezwaard hart volgde ik haar en binnen gekomen moest ik gaan zitten op een prachtige, met zilver beslagen stoel, waaronder een

bankje was voor de voeten. Zij mengde voor mij een drank in een gouden beker en wierp er een tovermiddel in, met boze bedoeling.³¹

Van een hartelijk ontvangst kunnen we hier dus zeker niet spreken. Kirke heeft al meteen boze bedoelingen als zij een toverdrank met φάρμακα λύγρά (verderfelijke kruiden)³² daarin voor Odysseus klaarmaakt en hem net zoals zijn makkers wil betoveren. Gelukkig is Odysseus van tevoren gewaarschuwd door Hermes en heeft hij φάρμακον ἑσθλόν (heilsame kruiden, molu)³³ meegekregen, waardoor hij bestand is tegen het toverdrankje van Kirke. Kirkes slechte intenties hadden er dus voor kunnen zorgen dat Odysseus' *nostos* zou falen. Haar doel was in ieder geval om hem te betoveren en hem zo "alle herinnering aan het vaderland te ontnemen."³⁴

In de daaropvolgende fase vindt het kantelpunt plaats. Kirke is verbaasd dat haar toverkruiden niet werken en schrikt als Odysseus haar bedreigt met een zwaard. Ze nodigt hem uit met haar het bed te delen, maar hij stemt pas toe, nadat Kirke een plechtige eed heeft gezworen geen ander onheil tegen hem te zullen beramen. McClymont zegt over deze eed het volgende:

It is not the same as a promise made in a secularist society; for in Homeric society an oath counts for far more and is underpinned by a religious worldview. The swearing of the oath brings out a side of Circe that is in contrast to the dominating aspect of her personality; it leads her to obey a social compact, honour the gods and interact with other humans as equals rather than objects of domination.³⁵

McClymont benadrukt dat een eed in de Homerische maatschappij een grotere betekenis had dan een eed of belofte in een seculiere samenleving. Hoewel Kirkes eed misschien wel veel waarde heeft, lijkt de eed van Odysseus' makkers, die zweren de runderen van Helios niet te zullen slachten³⁶, niet veel waard te zijn, aangezien zij zich er niet aan houden. Het is opvallend dat Kirke, iemand die Odysseus in eerste instantie niet vertrouwt en een onbekende is, zich wel aan de eed houdt, terwijl zijn eigen makkers hun eed schenden.

Na het zweren van de eed en het terugtoeren van de makkers is er een kantelpunt in de situatie en de relatie tussen Kirke en Odysseus. Kirke verandert in een zorgzame vrouw en geeft Odysseus en zijn mannen eten, schone kleding, laat hen wassen en biedt hen een slaapplek aan. Zij lijken het zo naar hun zin te hebben bij Kirke dat ze daar zelfs een jaar blijven. Het zijn uiteindelijk de makkers die

---

³¹ Hom. *Od.* 10, 307-17 (vert. M.A. Schwartz).

³² Hom. *Od.* 10, 236.

³³ Hom. *Od.* 10, 292.

³⁴ Hom. *Od.* 10, 236.

³⁵ J.D. McClymont (2008). *The Character of Circe in the Odyssey. Akroterion*, 53, 23.

³⁶ Hom. *Od.* 12, 298-303.

Odysseus op zijn *nostos* wijzen: “Heer, wees niet dwaas, maar denk eindelijk aan uw vaderland, als het uw bestemming is ooit weer veilig terug te keren in uw hoge paleis en uw land.”³⁷

De derde fase, waarin Odysseus vertrekt, begint na de woorden van Odysseus’ vrienden, die hem aan zijn terugkeer herinneren. Bovendien staat Kirke zijn vertrek volledig toe: “Edele zoon van Laërtes, vindingrijke Odysseus, blijf niet tegen je zin in mijn huis.”³⁸ Vervolgens helpt ze Odysseus op weg door hem te vertellen over de ziener Teiresias die hij moet raadplegen in de Onderwereld. Kirke legt tot in detail uit hoe hij daar moet komen en hoe hij de ziener kan ontmoeten. Nadat Odysseus is teruggekeerd uit de Onderwereld helpt Kirke hem nogmaals door hem voor te bereiden op de gevaren die hem op zee te wachten staan en vertelt ze hem alles over de Sirenen, Skylla en Charybdis en de runderen van Helios.

Dan zullen nu de drie fasen bij Kalypso besproken worden. De eerste fase duurt bij Kalypso beduidend langer dan bij Kirke. Nadat Odysseus bij Kalypso terechtkomt, ontvangt zij hem gastvrij - in tegenstelling tot Kirke - en verzorgt hem liefdevol. Ze probeert hem te verleiden haar man te worden en belooft hem onsterfelijk te maken en eeuwige jeugd te schenken.³⁹ Uiteindelijk houdt Kalypso Odysseus zeven jaar vast op haar eiland: “Zeven lange jaren bleef ik bij haar en steeds waren mijn onvergankelijke kleren, die Kalypso mij gegeven had, nat van mijn tranen.”⁴⁰

De volgende fase breekt aan als Hermes de boodschap van Zeus aan Kalypso komt overbrengen, dat de tijd voor Odysseus gekomen is om terug te keren naar Ithaka. Kalypso reageert geschrokken en opstandig ten aanzien van het besluit van de goden: “Hardvochtig zijt ge, o goden, en jaloers als geen ander, dat ge het een godin misgunt bij een sterveling te slapen, al kiest ze hem onverbloemd tot haar echtgenoot.”⁴¹ Niet lang daarna lijkt ze zich echter te berusten in het besluit, omdat ze weet dat ze niet kan ontkomen aan Zeus’ wil. Kalypso heeft dus alleen tot op zekere hoogte macht over Odysseus, want na hem jaren vast te hebben gehouden, moet zij als (half)godin toch gehoorzamen aan de oppergod Zeus, die heeft besloten dat zij Odysseus moet laten gaan. Na zeven lange jaren is er door deze boodschap dus eindelijk een verandering in Odysseus’ situatie.

Met tegenzin staat Kalypso Odysseus’ vertrek toe en stemt in haar beste raad te zullen geven. En zo begint de derde fase. Odysseus wantrouwt Kalypso en gelooft niet dat zij hem zomaar laat gaan. Daarom besluit hij Kalypso ook een eed te laten zweren, dat zij geen plannen tegen hem zal beramen. Alhoewel ze deze eed zweert, lijkt ze in 5.206-13 Odysseus toch nog te willen ompraten om bij haar te blijven. Odysseus’ besluit staat echter vast en zoals Kalypso heeft beloofd, helpt ze hem met de voorbereidingen voor zijn vertrek. Ze helpt hem aan alle benodigdheden voor een vlot en geeft hem voldoende eten en drinken mee voor op zijn reis. Met een voorspoedige bries laat Kalypso Odysseus ten slotte van haar eiland wegvaren.

---

³⁷ Hom. *Od.* 10, 472-4 (vert. M.A. Schwartz).

³⁸ Hom. *Od.* 10, 488-9 (vert. M.A. Schwartz).

³⁹ Hom. *Od.* 7, 245.

⁴⁰ Hom. *Od.* 7, 259-60 (vert. M.A. Schwartz).

⁴¹ Hom. *Od.* 5, 118-20 (vert. M.A. Schwartz).

Nu Odysseus' verblijf bij beide vrouwen is geanalyseerd, kan worden geconcludeerd dat de beschrijvingen van Kirke en Kalypso qua structuur sterke gelijkenissen vertonen, zoals uit de beschreven fasen is gebleken. Daarnaast lijken zij in eerste instantie op gelijke wijze invloed uit te oefenen op Odysseus' *nostos*. Zo beogen ze beide Odysseus de terugkeer naar Ithaka te laten vergeten door middel van verleiding en vormen zij dus een seksuele bedreiging voor zijn *nostos*. Verder zijn zowel Kirke als Kalypso hulpvaardig als vaststaat dat Odysseus zal vertrekken. Er zijn echter ook verschillen op te merken. Een van die verschillen is dat Kirkes plan om Odysseus te betoveren en zo zijn *nostos* te belemmeren, mislukt, terwijl Kalypso Odysseus' *nostos* vertraagt en dus belemmert, door hem zeven jaar gevangen te houden op haar eiland. Odysseus kiest er echter wel zelf voor om een jaar bij Kirke te blijven. Aangezien dit zijn eigen keuze is, is het geen belemmering van zijn *nostos* door Kirkes toedoen. Een ander verschil is de manier waarop Odysseus' vertrek tot stand komt. Waar Odysseus bij Kirke aangeeft te willen vertrekken en zij hem vrijwillig laat gaan, moet Kalypso hem daarentegen gedwongen vrijlaten. Ondanks dat zij vervolgens beide hulp bieden, lijkt Kalypso's hulp minder oprecht dan Kirkes hulp, gezien het feit dat Kalypso Odysseus met tegenzin laat gaan. Bovendien heeft Odysseus ook meer aan de aanwijzingen die Kirke geeft over de Onderwereld en de aankomende gevaren op zee dan aan Kalypso's hulp bij het bouwen van een vlot. Alhoewel de vlot noodzakelijk was voor de terugkeer, was het Odysseus zonder de hulp van Kalypso wellicht ook wel gelukt om een vlot te bouwen. Kirkes informatie was echter essentieel voor zijn *nostos*. Dat haar waarschuwing voor de aanstaande dreigingen uiteindelijk niet heeft geholpen om met zijn bemanning terug te keren op Ithaka, doet niets af aan Kirkes goede bedoelingen.

4.2 Vrouwelijke monsters: Sirenen vs. Skylla en Charybdis

Naast de betoverende Kirke en de verleidelijke Kalypso, die een seksuele bedreiging vormen, oefenen de Sirenen, Skylla en Charybdis ook invloed uit op Odysseus' terugkeer. Zowel de twee Sirenen als Skylla en Charybdis worden gepresenteerd als vrouwelijke monsters van goddelijke komaf. Anders dan Kirke en Kalypso bedreigen zij Odysseus fysiek.

Ten eerste de Sirenen. Eigenlijk vormen zij op een andere manier een bedreiging dan de andere niet-menselijke vrouwelijke karakters. Het is niet hun doel om Odysseus te verleiden tot een seksuele relatie (Kirke en Kalypso) of om hem op te eten of op te slokken (Skylla en Charybdis), maar ze proberen hem te 'betoveren' met hun honingzoete stemmen. Dit klinkt wellicht onschuldig, maar dat is het zeker niet. Odysseus is de enige die hun stemmen mag aanhoren en het gezang kan weerstaan, want "only the heroism of *nostos* poetry - poetry celebrating a hero's "return home"- grounded in Odysseus' characteristic cunning intelligence and mental toughness, is sufficient to withstand the Sirens' temptation."⁴² Als hij zou toegeven aan hun gezang, zou hij vernietigd worden en zouden zijn botten weggroten op de weide van de Sirenen, want heldenmoed kan de kracht van het gezang van de

---

⁴² Schein (1995), 21.

Sirenen niet weerstaan.⁴³ In dat opzicht vormen de Sirenen dus een fysieke dreiging. Odysseus was echter door Kirke gewaarschuwd voor de gevaren van de Sirenen en dat heeft er mede voor gezorgd dat hij de Sirenen ongedeerd weet te passeren.

Naast een fysieke bedreiging vormen de Sirenen ook een seksuele bedreiging. Schein (1995) stelt namelijk dat hun gezang een seksuele connotatie heeft. De woorden *τερψάμενος* (van *τέρπειν* = bekoren, plezieren),⁴⁴ *θέλγουσιν* (van *θέλγειν* = betoveren),⁴⁵ *λειμῶν' ἀνθεμόεντα* (bloemrijke weide)⁴⁶ zouden daar volgens hem op kunnen duiden. Zo wordt *τερψάμενος* vaak gebruikt in de betekenis van seksueel genot, en heeft *θέλγουσιν*, waarmee Kirke verwijst naar het 'betoverende' effect van het gezang van de Sirenen, ook een seksuele connotatie. Daarnaast heeft de *λειμῶν' ἀνθεμόεντα* waar de Sirenen wonen ook een seksuele lading, gezien de erotische associaties met weiden in de archaïsche Griekse poëzie. Door middel van hun gezang en hun omgeving bedreigen de Sirenen Odysseus op een seksuele manier, maar dit doen zij niet op dezelfde wijze als Kirke en Kalypso. Zij lijken hem namelijk te willen 'betoveren' met hun kennis.⁴⁷

Verder is Doherty van mening dat het bij de Sirenen niet helemaal duidelijk is in hoeverre zij de waarheid spreken of liegen en of zij dus gunstig gezind zijn of daadwerkelijk gevaarlijk zijn.⁴⁸ Zijzelf zeggen namelijk dat degenen die hun gezang aanhoren, verrijkt door genot en kennis weer naar huis terugkeren (*veῖται*),⁴⁹ maar Kirke waarschuwt dat "Wie in onwetendheid nadert en de stem van de Sirenen hoort, nooit meer naar huis (keert); niet komt zijn vrouw hem tegemoet, niet de kindertjes, blij om de thuiskomst van vader."⁵⁰ De tegenstrijdige uitspraken waar Doherty op wijst, zouden kunnen zorgen voor onduidelijkheid over de intenties van de Sirenen. Over het algemeen worden de Sirenen echter als kwaadaardig beschouwd en bovendien heeft Kirke geen motief om te liegen over het gevaar van de Sirenen, als dat er niet zou zijn. Niettemin is het wel opvallend dat Odysseus zelf niet over de rottende beenderen van de slachtoffers van de Sirenen spreekt, waarover Kirke vertelde.⁵¹ Het is te verwachten dat zo'n opmerkelijk beeld ook door Odysseus verteld wordt, maar dat is niet het geval. Doherty geeft hier de mogelijke verklaring voor dat Odysseus, 'betoverd' door de honingzoete stemmen van de Sirenen, dergelijke schrikwekkende details niet heeft opgemerkt.⁵²

Naast de Sirenen zijn Skylla en Charybdis twee niet-menselijke vrouwelijk personages die tevens als monsters worden weergegeven. De een is een zes koppig monster en de ander is een grote

---

⁴³ Schein (1995), 21.

⁴⁴ Hom. *Od.* 12, 189.

⁴⁵ Hom. *Od.* 12, 44.

⁴⁶ Hom. *Od.* 12, 159.

⁴⁷ Schein (1995), 21.

⁴⁸ L.E. Doherty (1995). Sirens, Muses, and the Female Narrators in the *Odyssey*. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey* (81-92). Oxford: Oxford University Press, 83.

⁴⁹ Hom. *Od.* 12, 188.

⁵⁰ Hom. *Od.* 12, 41-3.

⁵¹ Doherty (1995), 87.

⁵² *Ibidem*.

draaikolk die water opslorpt en uitspuwt. De invloed die deze personages op Odysseus' *nostos* uitoefenen is vrij gemakkelijk te duiden. Beide vormen een fysieke bedreiging en Odysseus weet bij de twee ontmoetingen tussen hem en de monsters maar net te ontkomen. Tijdens de eerste keer dat Odysseus en zijn makkers Skylla en Charybdis passeren, zijn zij zo gefixeerd op Charybdis, dat ze niet doorhebben dat Skylla intussen zes van Odysseus' beste stuurliu heeft geroofd. In de ingang van haar holle spelonk "vrat zij hen op, terwijl zij luid kermden en hun armen naar mij uitstrekten in hun vreselijke doodsstrijd. Dit was wel het jammerlijkste schouwspel van al wat mijn ogen zagen op mijn zwerftochten over zee."⁵³ Op deze manier zorgt Skylla ervoor dat zes van hen op een vreselijke manier aan hun einde komen en er voor hen geen νόστιμον ἦμαρ (dag van thuiskomst) is. Tijdens de tweede ontmoeting slaat Charybdis toe en bedreigt zij Odysseus' *nostos*. Op het moment dat Odysseus Charybdis nadert, slurpt zij water op en springt hij omhoog, zich vastklemmend aan een grote vijgenboom. De mast en kiel van zijn schip heeft het monster opgeslorpt, dus Odysseus wacht totdat zij deze weer uitbraakt, zodat hij daarop kan ontkomen. Zo ontsnapt hij ternauwernood aan de dood. Dat Skylla ditmaal geen bedreiging vormt, heeft Odysseus te danken aan Zeus, want "de vader van mensen en goden onttrok mij aan de blikken van Skylla; anders was ik niet ontsnapt aan een zekere dood."⁵⁴

Kortom, zowel de Sirenen als Skylla en Charybdis hebben tot op zekere hoogte invloed op Odysseus' *nostos*, in de zin dat ze zijn *nostos* bedreigen. De dreiging die van hen uitgaat is fysiek, want zij kunnen hem ten gronde richten (Sirenen) of opeten (Skylla) of opslokken (Charybdis). Daarnaast vormen de Sirenen met hun betoverende gezang ook een seksuele bedreiging. Gelukkig kan Odysseus aan de gevaren ontkomen, dus vanuit die redenatie hebben ze geen directe invloed op het verdere verloop van zijn *nostos*. Skylla heeft daarentegen wel zes van Odysseus' mannen opgegeten en daardoor is hun *nostos* gefaald.

4.3 Koninklijke vrouwen: Nausikaä en Arete

Nadat Odysseus de monsterlijke vrouwen heeft overleefd en zeven jaar op het eiland bij Kalypso heeft vastgezeten, komt hij bij de Phaiaken terecht. Daar ontmoet hij een ander type vrouwen, namelijk de koninklijke vrouwen Nausikaä en Arete. Ten aanzien van de optredens van deze vrouwen zijn een aantal opvallende zaken te benoemen.

Ten eerste doet de uitgebreide beschrijving van de ontmoeting tussen Nausikaä en Odysseus vermoeden dat Nausikaä een grote rol zal spelen in zijn terugkeer, terwijl haar rol werkelijk bescheidener is, zoals blijkt uit boek 6 en 7. Uit deze boeken is af te leiden dat zij Odysseus slechts beperkte hulp kan bieden. Dit doet zij op twee manieren:

---

⁵³ Hom. *Od.* 12, 256-9 (vert. M.A. Schwartz).

⁵⁴ Hom. *Od.* 12, 445-6 (vert. M.A. Schwartz).

1. Zij helpt Odysseus door hem naar haar ouders te brengen, aangezien zij hem verder op weg kunnen helpen. De Phaiaken staan er immers om bekend vreemdelingen te ontvangen en naar huis terug te brengen.⁵⁵
2. Nausikaä wijst Odysseus erop dat hij haar moeder Arete als eerste moet benaderen, omdat de kans op terugkeer dan het grootst is: “Als zij u haar gunst schenkt, dan moogt ge hopen de uwen weer te zien en terug te keren onder het hoge dak van uw huis van uw vaderland.”⁵⁶ Zij stelt hier in wezen dat zijn terugkeer van Arete afhangt.

Het tweede opmerkelijke punt is dat Arete niet de sleutelpositie heeft om Odysseus' terugkeer te garanderen, in tegenstelling tot wat Nausikaä en Athene beweren. Zij benadrukken namelijk dat Odysseus eerst op Arete moet toetreden in plaats van op koning Alkinoös, omdat zijn terugkeer van haar afhangt. Bij betere bestudering van de tekst blijkt echter dat het Alkinoös is die toezegt Odysseus te zullen helpen en voorbereidingen laat treffen voor een veilige geleide.⁵⁷ En hij bepaalt wanneer dit zal plaatsvinden: “Voor uw terugreis, daar kunt ge op rekenen, bepaal ik nu reeds een dag - ik stel die op morgen.”⁵⁸ Het is Alkinoös die het voor het zeggen heeft en Arete speelt eigenlijk geen rol in de beslissing of Odysseus al dan niet terug zal keren naar Ithaka. Hoewel Nausikaäs en Athenes introductie van Arete grote verwachtingen schept over haar macht,⁵⁹ worden deze verwachtingen niet waargemaakt.

Er zijn verschillende theorieën over de vraag waarom Aretes belang dan zo wordt benadrukt. Helene Whittaker (1999) bespreekt een aantal van deze theorieën, waarvan de theorie van Garvie een van de meest aannemelijke is. Garvie (1994) stelt namelijk dat Arete in vroegere versies van de episode bij de Phaiaken wellicht een belangrijkere rol heeft gehad en dat het belang van Arete in de context van de *Odyssee* zoals we deze kennen, gedeeltelijk verklaard kan worden door de perfecte harmonie waarin Alkinoös en Arete leven. Dit zou tevens een vooruitzicht zijn op de hereniging tussen Penelope en Odysseus. De theorieën die Whittaker verder in haar artikel bespreekt, gaan hoofdzakelijk in op Aretes belang in zijn algemeenheid, maar geven geen uitsluitsel over de vraag waarom er zoveel nadruk ligt op Aretes invloed op de terugkeer van Odysseus, terwijl haar macht blijkbaar niet toereikend genoeg is om deze beslissing te maken. Garvies theorie dat Arete in eerdere versies wellicht een grotere rol heeft gehad en dat haar belang in het licht van het harmonieuze huwelijk van haar en Alkinoös gezien moet worden, is het meest overtuigend. Aangezien Alkinoös en Arete gelijkenissen tonen met Odysseus en Penelope, kan de episode bij de Phaiaken mogelijk als vooruitzicht worden gezien op de hereniging tussen Odysseus en zijn echtgenote. Daarnaast geeft ook Whittaker een verklaring voor het feit dat de verwachtingen van Arete niet worden waargemaakt: “It

⁵⁵ Hom. *Od.* 6, 207-8; 8. 28-31.

⁵⁶ Hom. *Od.* 6, 313-5 (vert. M.A. Schwartz).

⁵⁷ Hom. *Od.* 8, 24-31.

⁵⁸ Hom. *Od.* 7, 317 (vert. M.A. Schwartz).

⁵⁹ Hom. *Od.* 7, 75-7.

would also seem appropriate to speak of thematic misdirection, in which authoritative predictions anticipate events that do not take place.”⁶⁰ Morrison (1992) bespreekt deze literaire techniek, waarbij het publiek misleid wordt om de spanning op te bouwen. De nadruk op de uitzonderlijke status van Arete zou kunnen leiden tot onzekerheid en spanning over het vervolg van Odysseus’ verblijf in Scheria.

Wat we dus bij beide personages terugzien, is dat er verwachtingen worden geschapen, die niet worden waargemaakt. In de eerste plaats gebeurt dat bij Nausikaä door haar uitvoerige introductie en ontmoeting met Odysseus. Dit zou bij het publiek de indruk kunnen wekken dat zij een significante rol zal spelen in de *nostos* van Odysseus. De tekst wijst er daarentegen niet op dat zij, naast de vriendelijke ontvangst van de vreemdeling en de aanwijzingen die zij geeft over het benaderen van haar ouders, beduidende invloed uitoefent op zijn *nostos*. Nausikaä is een vriendelijk en fatsoenlijk meisje en daarom helpt ze Odysseus. Wellicht droeg het feit dat ze Odysseus als een potentiële huwelijkspartner zag ook bij aan haar bereidheid hem te helpen. Alkinoös spreekt zelfs de hoop uit dat Odysseus met zijn dochter trouwt.⁶¹ Op deze manier hint Homerus op een mogelijke bedreiging voor Odysseus’ terugkeer. Ditzelfde zien we ook bij Arete. Hoewel Nausikaä en Athene expliciet stellen dat de terugkeer Odysseus van Aretes welwillendheid afhangt, is niet zij maar Alkinoös degene die ervoor zorgt dat Odysseus naar Ithaka terugkeert. De indruk die Homerus bij zijn publiek wekt dat Arete een bedreiging kan vormen voor Odysseus’ *nostos*, kan worden geïnterpreteerd als een middel om het publiek te misleiden om zo spanning op te bouwen over het vervolg van Odysseus’ *nostos*, zoals ook Whittaker meent.

Al met al kan worden gesteld dat beide vrouwen slechts beperkte invloed uitoefenen op Odysseus’ *nostos*. Ze hebben allebei goede bedoelingen en willen Odysseus helpen met zijn terugkeer. De uiteindelijke macht ligt echter bij Alkinoös, die Odysseus besluit te helpen en hem op een schip naar Ithaka terug laat varen.

4.4 Positieve of negatieve invloed?

Uit het voorgaande blijkt dat de invloed van de vrouwen die Odysseus op zijn terugreis tegenkomt zowel positief als negatief is. Met name de Sirenen, Skylla en Charybdis en in eerste instantie ook Kirke en Kalypso belemmeren Odysseus’ terugkeer. Naarmate Odysseus dichter bij de bewoonde wereld komt, krijgt hij meer hulp van vrouwen als Nausikaä en Arete, die zijn *nostos* positief beïnvloeden. Hoewel de vrouwen tijdens dit eerste deel van Odysseus’ reis in redelijk gelijke mate positieve en negatieve invloed uitoefenen, wordt over het algemeen beschouwd dat Odysseus tijdens zijn omzwervingen overwegend wordt tegengewerkt.

---

⁶⁰ H. Whittaker (1999). The Status of Arete in the Phaeacian Episode of the Odyssey. *Symbolae Osloenses*, 74(1), 149.

⁶¹ Hom. *Od.* 7, 309-16.

5. Vrouwelijke invloed na Odysseus' terugkeer op Ithaka

Zojuist is de invloed van de vrouwelijke personages waar Odysseus tijdens het eerste deel van zijn *nostos* mee in aanraking komt, beschreven. In dit hoofdstuk komen de vrouwen aan bod die op Ithaka een rol in Odysseus' *nostos* spelen (boek 13-23).

5.1 Godin: Athene

Athene, de godin van de wijsheid en oorlog, is een belangrijke spil in het plot en oefent op verschillende wijze invloed uit op de *nostos* van Odysseus. Ze faciliteert zijn *nostos* en is aanwezig in het begin van het verhaal en tijdens de laatste episodien bij de Phaiaken en op Ithaka.

Meteen in boek 1 is er al een grote rol voor haar weggelegd. Zij brengt daar het lot van Odysseus onder de aandacht van de goden en zorgt ervoor dat zij beslissen dat voor Odysseus de tijd is gekomen om terug te keren naar Ithaka. Ze stuurt er dan op aan Hermes naar Ogygia te zenden om deze boodschap aan Kalypso door te geven.⁶² Athene is dus de bedenker van het plan en neemt actief deel aan de uitvoer ervan. Vervolgens verdwijnt ze naar de achtergrond en verschijnt pas weer vanaf Odysseus' verblijf bij de Phaiaken.

Athenes helpende rol is opvallend en is op twee manieren te verklaren. Ten eerste helpt zij Odysseus, omdat de goden, met uitzondering van Poseidon, nu als een eenheid achter Odysseus staan en hopen op zijn succes. Emily Kearns (2004) stelt dat dit te maken heeft met het moraal dat het niet meer dan terecht zou zijn dat Odysseus zijn vijanden verslaat en terugkeert als koning van Ithaka. De vrijers zijn slechte mannen die verdienen gestraft te worden. Ook de dichter benadrukt dit: "Maar geen onverkwikkelijker avondmaal liet zich denken dan een godin en een sterke held hun weldra zouden zetten, want bij hen was de misdaad begonnen."⁶³ Daarnaast heeft Athene nog een tweede persoonlijk motief die uit de tekst is op te maken: "Maar komaan, laten wij niet langer zo praten; daarvoor zijn we beiden te schrander: jij overtreft alle mensen in raad en woord en ik word onder de goden geroemd om mijn vernuft en mijn slimheid."⁶⁴ Athene heeft een zwak voor hem, omdat zij hem ziet als haar gelijke in intelligentie en listigheid (*metis*). Om die reden heeft zij Odysseus als haar beschermeling genomen en geholpen zijn *nostos* te voltooien.

Zoals eerder is benoemd, helpt Athene Odysseus op verschillende momenten en doet dit tevens op diverse wijze. Eerst helpt zij op de achtergrond in boek 1 en vervolgens steunt zij hem actiever in de laatste episodien. Tijdens Odysseus' omzwervingen komt Athene hem nauwelijks te hulp. Odysseus zelf bevestigt dit in boek 13 wanneer Athene zich bekendmaakt aan hem en hij zich beklagt over het feit dat hij Athene, nadat hij Troje verliet, nooit meer heeft gezien en dat zij hem op zijn omzwervingen niet heeft behoed voor al zijn leed. Een van de weinige keren dat ze Odysseus wel te hulp schiet op zijn reis is in boek 5:

---

⁶² Hom. *Od.* 1, 44-87.

⁶³ Hom. *Od.* 20, 392-5 (vert. M.A. Schwartz).

⁶⁴ Hom. *Od.* 13, 296-9 (vert. M.A. Schwartz).

Toen was het, dat Athene, dochter van Zeus, een keer der dingen beraamde. Zij stuitte de vlucht van de andere winden, en beval hen het waaien te staken en zich te ruste te leggen; maar de snelle noordenwind wakkerde zij aan en zij brak de golven in de baan van Odysseus, opdat hij een toevlucht vond bij het zeevarend volk der Phaiaken en aan dood en verderf zou ontkomen.⁶⁵

Het beperkte optreden van Athene tijdens Odysseus' terugreis is vrij eenvoudig te verklaren. Dit heeft namelijk te maken met de woede van Poseidon: "Toch heb ik de strijd niet gewaagd tegen mijn vaders broer Poseidon, die in woede ontstak en het je niet kon vergeven, dat je zijn geliefde zoon blind hebt gemaakt."⁶⁶ Athene wilde zich niet mengen in de strijd en hield zich daarom afzijdig.

Daarna, vanaf Odysseus' komst bij de Phaiaken, wordt Athenes rol in Odysseus' *nostos* steeds duidelijker zichtbaar. Maar ook dan wordt Athenes hulp nog steeds gecompliceerd door het mogelijke ingrijpen van Poseidon. Om die reden wil zij in eerste instantie nog niet als zichzelf verschijnen en maakt daarom gebruik van gedaanteverwisselingen.⁶⁷ Het volgende schema geeft een overzicht van de gedaanteverwisselingen die betrekking hebben op haar invloed op Odysseus' *nostos*:

Athenes gedaanteverwisselingen				
	<i>Boek</i>	<i>Situatie</i>	<i>Athene als..</i>	<i>Doel-gevolg</i>
1	Boek 6, 13-47	Athene verschijnt in een droom aan Nausikaä.	een vriendin van Nausikaä	Nausikaä gaat kleding wassen in de buurt van Odysseus en er vindt een ontmoeting tussen hen plaats.
2	Boek 7, 14-77	Odysseus is onderweg naar het paleis van Alkinoös.	een jong meisje	Odysseus bereikt het paleis met informatie over Arete.
3	Boek 8, 1-15	Odysseus is in het paleis van Alkinoös.	een heraut van Alkinoös	Athene wekt de nieuwsgierigheid van de Phaiakische raadsleden over Odysseus.
4	Boek 8, 165-200	Odysseus is in het paleis van Alkinoös.	een van de Phaiaken	Athene benadrukt de voortreffelijkheid van Odysseus bij het discusswerpen.

⁶⁵ Hom. *Od.* 5, 382-7 (vert. M.A. Schwartz).

⁶⁶ Hom. *Od.* 13, 341-3 (vert. M.A. Schwartz).

⁶⁷ Hom. *Od.* 6, 328-31; Doherty (1991), 35.

5	Boek 13, 221-249	Odysseus is terug op Ithaka.	een schaapherder	Athene treft Odysseus als eerste na zijn terugkeer om hem meteen het vervolg kenbaar te kunnen maken.
6	Boek 13, 287-310	Odysseus is terug op Ithaka.	een grote mooie vrouw, bedreven in schitterend handwerk (zichzelf)	Athene maakt zichzelf bekend aan Odysseus en beraamt een plan tegen de vrijers.
7	Boek 16, 155-177	Odysseus is in de hut van Eumaios.	een grote mooie vrouw (zichzelf)	Athene geeft Odysseus zijn gestalte terug, zodat hij zich kenbaar kan maken aan Telemachos.
8	Boek 20, 30-55	Odysseus is in zijn eigen paleis.	een vrouw (zichzelf)	Athene neemt Odysseus' zorgen over het plan tegen de vrijers weg.
9	Boek 22, 205-238	Odysseus en Telemachos strijden tegen de vrijers.	Mentor (3e keer)	Athene beproeft de kracht en volharding van Odysseus en Telemachos.
10	Boek 22, 239-250	Odysseus en Telemachos strijden tegen de vrijers.	een zwaluw	Athene overziet de situatie en grijpt in waar nodig is.

Binnen deze gedaanteverwisselingen is ook een onderscheid te maken in de manier waarop Athene invloed probeert uit te oefenen op het verloop van het plot en de *nostos* van Odysseus tracht te bevorderen:

1. Ze treedt *rechtstreeks* op Odysseus toe om hem te helpen, zoals bijvoorbeeld in de tweede situatie van het bovenstaande schema het geval is. Ze wijst Odysseus in de gedaante van een jong meisje de weg naar het paleis van koning Alkinoös en raadt hem aan als eerste Arete te benaderen.
2. Athene komt Odysseus *via een ander personage* te hulp, zoals bij de eerste situatie. Zij zorgt voor een ontmoeting tussen Nausikaä en Odysseus door in een droom aan Nausikaä te verschijnen en erop aan te dringen dat zij kleren moet wassen in de buurt waar Odysseus zich bevindt. Via deze ontmoeting wordt Odysseus verder geholpen met het bereiken van zijn *nostos*.

Naast de gedaanteverwisselingen komt Athene, nog voordat zij Odysseus openlijk helpt, hem ook enkele malen als zichzelf te hulp, maar vaak is zij dan zelf niet aanwezig. Het optreden van Athene tegen de winden van Poseidon in boek 5 is daar een voorbeeld van. Daarnaast hult Athene Odysseus bijvoorbeeld in nevel om te voorkomen dat de weinig gastvrije Phaiaken hem beledigen en

zorgt diezelfde nevel ervoor dat Odysseus ongezien als eerste op Arete toe kan treden in het paleis van Alkinoös. Vervolgens bedekt Athene Odysseus en het landschap van Ithaka in nevel om te voorkomen dat iemand hem voortijdig⁶⁸ herkent en zijn *nostos* in gevaar kan brengen. Door het bedekken van het landschap, zorgt zij er tevens voor dat Odysseus bij terugkomst op Ithaka direct op zijn hoede is, doordat hij onwetend is over zijn locatie. Deze waakzame houding is zeker wenselijk in de situatie waarin hij zich dan bevindt.⁶⁹ De omstandigheden op Ithaka zijn tijdens Odysseus' afwezigheid namelijk veranderd: er bevinden zich nu vrijers in zijn paleis die dingen naar de hand van zijn vrouw en die zijn *nostos* in gevaar brengen. Deze veranderlijkheid van de *nostos* wordt ook door Alexopoulou (2009) beschouwd. De veranderde omstandigheden en dreiging vragen dus om behoedzaamheid bij Odysseus. Bovendien wordt die dreigende situatie volgens Nickel ook al geschetst door de nevel die het landschap bedekt: “[...] landscape-concealing mists denote an all-encompassing evil.” Ten slotte komt Athene Odysseus op Ithaka ook in eigen gedaante te hulp, zoals wanneer zij ervoor zorgt dat Odysseus en Telemachos in de strijd met de vrijers niet worden geraakt door hun pijlen (situatie 6 t/m 8 in het schema)

Uit dit alles blijkt dat Athene vooral in de episodische verhalen bij de Phaiaken en op Ithaka optreedt als helpster. Bij de Phaiaken helpt zij in de meeste gevallen in andere gedaantes (situatie 1 t/m 4 in het schema) en op Ithaka komt zij Odysseus zowel openlijk als in vermomming te hulp (situatie 5 t/m 10 in het schema). Pas in boek 13 maakt Athene zich aan Odysseus kenbaar,⁷⁰ want vanaf dat moment vindt er een definitieve machtsverschuiving plaats, die eigenlijk al vanaf Odysseus' komst bij de Phaiaken is ingezet. Tijdens zijn verblijf daar toont Athene al meer initiatief en zien we dat zij Odysseus een aantal keer in vermomming helpt. Als Odysseus op Ithaka terugkeert, neemt Athene de volledige controle over zijn *nostos* over van Poseidon, die Odysseus tot dan toe heeft dwarsgezet en beraamt ze samen met Odysseus een plan tegen de vrijers.⁷¹ Athene houdt Penelope bewust buiten deze wraakplannen. Nickel zegt hierover:

Rather than revealing to Odysseus (and the audience) that Penelope remains loyal, Athena's words and actions further suspense about Penelope's intentions as she works to ensure Odysseus and Telemachus both understand the danger the Ithacan queen might pose and, therefore, exclude her from the plot.⁷²

Athene zorgt er dus bewust voor dat Penelope buiten het plan wordt gehouden, omdat zij Odysseus en Telemachos wil wijzen op het potentiële gevaar dat Penelope vormt voor Odysseus' *nostos*. Hieruit

---

⁶⁸ Voordat hij de vrijers gestraft heeft.

⁶⁹ R. Nickel (2010). Athena, Penelope, and the Vengeance Plot against the Suitors. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, 96(3), 32.

⁷⁰ Hom. *Od.* 12, 299-301.

⁷¹ Hom. *Od.* 13, 372-440.

⁷² Nickel (2010), 52.

blijkt ook dat Homerus wederom vrouwelijke personages gebruikt, in dit geval Athene en indirect ook Penelope, om het publiek in spanning te laten. Dit deed de dichter eerder ook al bij Nausikaä en Arete.

Kortom, het is evident dat Athene van grote waarde is voor Odysseus en een ondersteunende factor is tijdens zijn *nostos*. Zoals we hebben gezien, komt zij hem op verschillende momenten en in allerlei hoedanigheden te hulp. In de eerste plaats zorgt ze ervoor dat de goden beslissen dat hij mag terugkeren naar Ithaka. Vervolgens helpt zij hem tijdens zijn omzwervingen, met name gedurende zijn verblijf bij de Phaiaken, en in nog grotere mate helpt zij Odysseus na zijn terugkeer op Ithaka om zijn *oikos*, status en heerschappij te herstellen. Murnaghans visie op de rol van Athene sluit hierbij aan en zij vat dit als volgt samen: “Under Athena’s watchful supervision, Odysseus overcomes the dangers posed by female figures and returns to restore Ithaka to a flourishing and ordered society with an authoritative husband and cooperative wife at its center.”⁷³

5.2 Echtgenote: Penelope

Penelope, de echtgenote van Odysseus en moeder van Telemachos, is een van de meest interessante personages uit de *Odyssee*. Het is dan ook logisch dat wetenschappers grote interesse tonen in dit vrouwelijke karakter en ze al veel over haar rol in dit epos geschreven hebben. Zo meent Schein bijvoorbeeld dat Penelope kan worden gezien als de “goede versie” van de verleidelijke en gevaarlijke niet-menselijke vrouwen die Odysseus op zijn reis ontmoet⁷⁴ en dicht Murnaghan een grote rol toe aan Penelope in Odysseus’ *nostos*:

Penelope plays a decisive role in the *Odyssey*’s plot, keeping Odysseus’ enemies at bay until he can come home to defeat them, and, most crucially, put the means of their defeat into his hands by setting the contest of the bow.⁷⁵

In de eerste plaats wordt Penelope dus als loyale echtgenote beschouwd, die de vrijers op afstand probeert te houden en zo de *oikos* van Odysseus beschermt, in afwachting van de terugkeer van haar man. Penelope, die bekendstaat om haar intelligentie en vindingrijkheid, weet een nieuw huwelijk dan ook op slinkse wijze uit te stellen door middel van een aantal listige acties; wat dat betreft is zij de gelijke van haar echtgenoot. De bekendste is de list met het weefgetouw, waarbij ze pretendeert een lijkkleed voor de oude Laërtes, de vader van Odysseus, te weven en te zullen trouwen met een van de vrijers zodra het klaar is. ‘s Nachts haalt zij de draden die ze geweven heeft echter weer los, waardoor het kleed nooit gereed zal zijn en een huwelijk wordt uitgesteld. Op deze manier gebruikt Penelope dus een typische vrouwenactiviteit, weven, om de vrijers te misleiden, een mogelijk aanstaand

---

⁷³ S. Murnaghan (1995). The plan of Athena. In: B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer’s Odyssey*, New York and Oxford: Oxford University, 63-4.

⁷⁴ Schein (1995), 21.

⁷⁵ S. Murnaghan (2009). Penelope’s Agnoia: Knowledge, Power, and Gender in the *Odyssey*. In L.E. Doherty (Red.), *Oxford Readings in Classical Studies: Homer’s Odyssey*. Oxford: Oxford University Press, 232.

huwelijk te vertragen en de *oikos* te bewaken.⁷⁶ Wanneer echter gekeken wordt naar wat er letterlijk in de tekst staat, valt te betwisten in hoeverre dit een listige actie op eigen initiatief van Penelope is:

138 φᾶρος μὲν μοι πρῶτον ἐνέπνευσε φρεσὶ δαίμων (στησαμένη)
138 *Eerst blies een god mij de gedachte een groot weefsel (op te zetten)*

Uit deze regel blijkt namelijk dat een godheid haar het idee van de list heeft ingegeven en het dus niet een sluwe actie vanuit haarzelf is. Dit gegeven zwakt Penelope's listige karakter enigszins af. Een andere slimme actie van Penelope is het uitlokken van geschenken bij de vrijers. Hoewel de tekst niet wijst op misleidende bedoelingen van Penelope, lijkt de reactie van Odysseus hier wel op te duiden: "De onversaagde Odysseus hoorde deze woorden met vreugde aan, omdat zij geschenken van hen uitlokte en hen met vleierende woorden betoverde, terwijl zij in haar hart heel andere verlangens koesterde."⁷⁷ Odysseus is blij om te horen dat Penelope de vrijers om geschenken vraagt en hen zo doet geloven dat een huwelijk aanstaande is, terwijl zij eigenlijk andere plannen heeft.

Uiteindelijk komt ze tot de conclusie dat een huwelijk onontkoombaar is en besluit ze een boogwedstrijd te houden onder de vrijers. Dit idee komt wederom niet van haarzelf, maar is haar door Athene ingefluisterd: "De blauwogige godin Athene bracht nu Penelope, Ikarios' verstandige dochter, op het denkbeeld om de vrijers een wedstrijd in het paleis te doen houden met de boog en de grijze bijlen - het voorspel voor de moord."⁷⁸ De passage waarin Penelope de wedstrijd aan de vrijers bekendmaakt en zegt te zullen trouwen met degene die de boog het makkelijkst kan spannen en de pijl door de bijlen kan schieten, roept enige vragen op. Zo is te betwijfelen of het werkelijk Penelope's bedoeling is haar keuze voor een nieuwe huwelijk van de boogwedstrijd af te laten hangen. Het lijkt er meer op dat ze op deze manier een huwelijk opnieuw probeert uit te stellen. Gezien de moeilijkheid van de wedstrijd, acht ze wellicht de kans klein dat het een van de vrijers lukt om Odysseus' boog te spannen en de pijl door de bijlen te schieten, en ziet zij dit als een kans om de vrijers opnieuw te misleiden. Vervolgens wordt ook duidelijk het een onmogelijke opdracht is en dat het geen enkele vrijer lukt om de taak te volbrengen. Daarnaast blijkt uit 21. 1-4 ook dat dit een vooropgezet plan van Athene is en de wedstrijd dient als voorspel voor de moord op de vrijers.

Tegenover dit overwegend positieve beeld van Penelope staat de visie van Nickel, die stelt dat Penelope ook als een bedreiging kan worden beschouwd: "But landscape-concealing mists denote an all-encompassing evil. Its employment here indicates the increased danger to which Odysseus is now exposed, and the danger, as indicated by Athena's actions, is posed first and foremost by Penelope."⁷⁹ Een argument hiervoor zou zijn dat, hoewel Penelope op het eerste gezicht lijkt te handelen vanuit de

---

⁷⁶ Hom. *Od.* 19, 138-56.

⁷⁷ Hom. *Od.* 18, 281-3.

⁷⁸ Hom. *Od.* 21, 1-4.

⁷⁹ Nickel (2010), 33.

intentie trouw te blijven aan Odysseus, de dubbelzinnigheid van haar woorden en acties bij het publiek toch kan leiden tot twijfel over haar loyaliteit. Daarnaast stelt Murnaghan tevens dat de kenmerkende acties van Penelope interpretatieproblemen met zich meebrengen, wat resulteert in onzekerheid over haar motieven.⁸⁰ Haar handelingen zorgen er namelijk voor dat haar wens, dat Odysseus terugkeert en de *oikos* wordt hersteld, wordt vervuld, maar niet dankzij haar eigen intenties, zo stelt Murnaghan.⁸¹ En ook Felson meent dat Penelope's acties niet per definitie haar ware bedoelingen representeren:

[..] while Penelope succeeds in delaying remarriage through the weaving ruse, this does not mean that she intends never to remarry or even that avoidance of remarriage is her only motive. By delaying remarriage, she extends the period of her courtship and gains *kleos* as both a loyal wife and a much-wooed bride.⁸²

Nickel voegt daaraan toe: “[..] neither the weaving trick nor the messages are said to indicate refusal to remarry; at best, they indicate postponement, one from which, whatever else it accomplishes, Penelope's reputation benefits.”⁸³ Penelope's acties en woorden, en name de frase *νόος δέ οἱ ἄλλα μὲν οὐκ*,⁸⁴ vertaald als “maar in haar hart heeft ze andere wensen”⁸⁵, zorgen klaarblijkelijk voor onduidelijkheid. Doordat de dichter weinig voor Penelope's eigen gedachten loslaat, blijft het twijfelachtig wat die “andere wensen” zijn. Het publiek blijft zo in het ongewisse over haar ware bedoelingen en is genoodzaakt haar woorden en handelingen op eigen wijze te interpreteren.⁸⁶ Het argument dat Penelope's loyaliteit kan worden betwist op basis van haar dubbelzinnige acties, kan echter worden weerlegt door het tegenargument dat Homerus een literaire techniek toepast om zijn publiek te bespelen (Morrison 1992). Doordat er meerdere voorbeelden zijn van misleiding door de dichter, zoals bij Nausikaä, Arete en Athene, is het aannemelijk dat Homerus zijn publiek ook hier bewust manipuleert door hen in onzekerheid te laten over Penelope's intenties om zo spanning op te bouwen over het vervolg.

Tot zover kan worden geconcludeerd dat Penelope goede intenties heeft en zij positief bijdraagt aan Odysseus' *nostos*. Toch zorgt Penelope (onbewust) ook voor een vertraging van zijn *nostos*. Ze blijft namelijk achterdochtig over de ware identiteit van de vreemdeling oftewel haar echtgenoot, zelfs nadat de vrijers verslagen zijn en de terugkeer van Odysseus bij haar bekend is. Slim als ze is, stelt ze, gedreven door wantrouwen, de bedelaar op de proef om erachter te komen of hij Odysseus is. Haar

---

⁸⁰ Murnaghan (2009), 232-3.

⁸¹ Murnaghan (2009), 235.

⁸² N. Felson (1994). *Regarding Penelope: from Character to Poetics*. Princeton: Princeton University Press, 26-8.

⁸³ Nickel (2010), 38.

⁸⁴ Hom. *Od.* 2, 92; 13. 381; 18. 283.

⁸⁵ Hom. *Od.* 13, 381 (vert. M.A. Schwartz).

⁸⁶ Murnaghan (2009), 233.

argwanende houding heeft dus als gevolg dat hun hereniging en het herstel van de *oikos* worden uitgesteld en Odysseus' *nostos* enigszins wordt vertraagd.

Ten slotte heeft Penelope nog een andere functie in het verhaal en dit staat tevens in verband met het feit dat zij geen aandeel heeft in het plan tegen de vrijers. Nickel geeft twee redenen voor Athenes bewuste beslissing om Penelope buiten het wraakplan te houden:

Structurally, it allows for the extension of her recognition of Odysseus to be exploited, along with the growing sympathy between herself and the beggar. At the same time, her recognition of Odysseus becomes a climax as important as the suitors' slaughter. Sociologically, her exclusion is attributed to a mistrust of all women as lacking in self-control, but of wives in particular. Wives are viewed as the unstable element in the family structure.⁸⁷

Penelope wordt dus onder andere buiten het plan gehouden vanwege het wantrouwen ten aanzien van het gebrek aan zelfbeheersing bij vrouwen in het algemeen en specifiek bij echtgenotes. Twee voorbeelden hiervan zijn Helena en Klytaimnestra: zij waren onbetrouwbaar en instabiele factoren in de familie. De parallel tussen Helena en Klytaimnestra aan de ene kant en Penelope aan de andere kant, nodigt uit om na te denken over de vraag of Penelope mogelijk zoals Helena en Klytaimnestra zal handelen, wat wederom voor spanning kan zorgen bij het publiek. Daarnaast worden in het bijzonder Klytaimnestra en Penelope een aantal keer vergeleken. Dit wordt tweemaal gedaan door Agamemnon die zijn verderfelijke vrouw verafschuwt en Penelope als voorbeeld stelt van een goede echtgenote.⁸⁸ Hier laat Homerus zijn mening met betrekking tot vrouwen als echtgenotes doorschemeren, meent ook Pomeroy:

Homer's attitude towards women as wives is obvious in his regard for Penelope and Clytemnestra. Penelope wins the highest admiration for her chastity, while Homer entrusts the ghost of Agamemnon to describe Clytemnestra's infidelity in reproachful terms. Even the virtuous members of the sex are to be forever sullied by Clytemnestra's sin.⁸⁹

Het feit dat Klytaimnestra als antithese van Penelope wordt gepresenteerd, draagt bij aan de idealisering van Penelope en zo gebruikt Homerus het personage Penelope, die hij als een goede echtgenote beschouwt, om zijn opvattingen over vrouwen te uiten. Verder hebben Agamemnons waarschuwendende woorden in boek 11 als effect dat Odysseus bij zijn terugkeer meer op zijn hoede is.

---

⁸⁷ Nickel (2010), 30.

⁸⁸ Hom. *Od.* 11, 404-53; 24. 191-202.

⁸⁹ S. Pomeroy (1976). *Goddesses, whores, wives, and slaves: Women in Classical Antiquity*. Londen: Hale, 21-2; Hom. *Od.* 11, 427-34.

Alhoewel Odysseus Penelope vertrouwt, heeft het verhaal van Agamemnon hem doen inzien dat het ook fout kan gaan. En een gewaarschuwd man telt voor immers twee.

Zoals uit het voorgaande is gebleken, houdt Penelope's invloed op Odysseus' *nostos* voornamelijk verband met de loyaliteit tegenover haar echtgenoot. Op basis van onder andere de list met het weefgetouw en haar woorden⁹⁰ kan worden geconcludeerd dat Penelope meerdere malen en op verschillende manieren een huwelijk probeert uit te stellen. Hieruit blijkt dat zij goede bedoelingen heeft en de *oikos* zo lang mogelijk heeft willen beschermen. Op het eerste gezicht lijken haar intenties dus duidelijk en kan haar rol in de *nostos* als bevorderend worden opgevat. Haar acties roepen daarentegen ook veel vragen op en trekken haar loyaliteit in twijfel. De dubbelzinnigheid van haar woorden moet echter worden gezien in het licht van de narratieve techniek die Homerus toepast om spanning op te bouwen bij zijn publiek over de uitkomst van het plot. Het feit dat hij Klytaimnestra als antithese tegenover Penelope presenteert, benadrukt bovendien dat hij Penelope als loyale vrouw als het voorbeeld van een goede echtgenote stelt. Penelope heeft echter wel een meer passieve rol in het bevorderen van Odysseus' *nostos* en in is mindere mate significant in Odysseus' *nostos* dan bijvoorbeeld Athene.

5.3 Huishoudster: Eurykleia

Eurykleia is de oude, trouwe huishoudster van Odysseus. Zij is al een lange tijd voedster in het paleis en heeft een sterke band met Odysseus' en zijn familie.⁹¹ Om Eurykleia's invloed op de *nostos* van Odysseus te analyseren, zijn twee passages in het bijzonder relevant: 19. 317-507 en 22. 390-434.

In de eerste en belangrijkste passage (19. 317-507) spoort Penelope haar dienaressen aan om de voeten van de vreemdeling, Odysseus, te wassen en voor hem een bed te spreiden. Odysseus wijst het aanbod voor een bed af en staat een voetwassing alleen toe op één voorwaarde:

Ik wil niet, dat een van de dienstmaagden hier in huis mijn voeten aanraakt of het moest zijn een oude vrouw, een zorgzaam oudje, dat evenveel heeft doorgemaakt in haar leven als ik. Haar zou ik niet weigeren mijn voeten aan te raken.⁹²

Odysseus lijkt er hier op te hintten dat hij alleen wil dat Eurykleia zijn voeten wast, niet bedacht op het feit dat zij zijn litteken zou kunnen herkennen. En zo gebeurt het ook: Eurykleia wast de voeten van de bedelaar, die haar aan Odysseus doet denken, en herkent het litteken van haar meester. Hevige schrik, vreugde en verdriet overvallen haar en meteen probeert ze Penelope erop te wijzen dat de vreemdeling Odysseus is. Athene heeft Penelope's aandacht echter afgeleid en zorgt zo dat zij niets van de

---

⁹⁰ Hom. *Od.* 19, 157-8.

⁹¹ Hom. *Od.* 1, 428-35 (vert. M.A. Schwartz).

⁹² Hom. *Od.* 19, 344-8 (vert. M.A. Schwartz).

herkenning bemerkt. Intussen snoert Odysseus Eurykleia de mond en bedreigt haar te zullen doden als zij zijn terugkeer niet geheimhoudt. En Eurykleia reageert als volgt:

Mijn kind, was het verstandige antwoord, hoe komt zulk een woord je over de lippen? Je weet toch, hoe trouw en onverzettelijk ik ben. Ik zal zijn als een hard stuk steen of als ijzer. Maar iets anders zal ik je zeggen en onthoud het goed. Als een god je vergunt die vrijersbende te doden, zal ik het zijn, die je in het paleis de vrouwen noemt die je eer bekladden en die schuldig zijn.⁹³

Eurykleia belooft dus te zullen zwijgen over zijn terugkeer en bovendien de ontrouwe dienaressen in het paleis te benoemen, zodra Odysseus de vrijers heeft verslagen. Vanaf dat moment vormt Eurykleia, met de kennis die ze heeft, eigenlijk een enorme bedreiging voor Odysseus en zijn *nostos*. Als zij namelijk bekend zou maken dat Odysseus is teruggekeerd, zou het wraakplan tegen de vrijers in duigen vallen en belemmert zij zijn *nostos*. Maar aangezien zij een trouwe dienaar is en haar meester niet zal verraden, belooft ze zijn thuiskomst geheim te houden. Door middel van deze geheimhouding oefent zij een grote invloed uit op Odysseus' *nostos* en helpt hem op deze manier zijn *nostos* tot een goed einde te brengen.

De tweede passage waaruit Eurykleia's invloed blijkt, is 22. 390-434. Zoals Eurykleia aangeeft, is zij ook bereid om Odysseus in te lichten over de vrouwen in het paleis en alle dienaressen te benoemen die hem gedurende zijn afwezigheid niet trouw zijn geweest en relaties met de vrijers zijn aangegaan.⁹⁴

Mijn kind, dat zal ik u nauwkeurig vertellen. Vijftig vrouwen dienen hier in het paleis, aan wie wij hebben geleerd het werk in huis te doen, wol te kaarden en gewillig slavenwerk te verrichten. Twaalf daarvan zijn schaamteloze wegen gegaan, zonder respect voor mij tot zelfs voor Penelope.⁹⁵

Uit deze passage blijkt dat Eurykleia een van de weinige vrouwen is op wiens directe steun Odysseus kan rekenen. Hij kan zichzelf immers nog niet aan Penelope bekendmaken, dus van haar kan hij geen hulp verwachten. Verder is uit de bovenstaande verzen op te maken dat er in het paleis twee groepen slavinnen zijn: enerzijds de goede dienaressen (Eurykleia) en anderzijds de slechte dienaressen (Melantho). De informatie die Eurykleia over de dienaressen geeft, heeft invloed op Odysseus' *nostos* in de zin dat Odysseus zijn *oikos* wil herstellen en de slechte slavinnen dus wil straffen voor hun daden en uit zijn paleis weg wil hebben. Volgens Schein is het voor een held ook toegestaan om degenen die

---

⁹³ Hom. *Od.* 19, 492-8 (vert. M.A. Schwartz).

⁹⁴ Schein (1995), 24.

⁹⁵ Hom. *Od.* 22, 420-5 (vert. M.A. Schwartz).

zijn *oikos* bedreigen, te straffen: “the poetic world is divided into those loyal to the *oikos* and those who would destroy it; the hero is permitted to kill in defense of his *oikos* and to escape the reprisals that usually would follow such killing.”⁹⁶ Om dit te kunnen bewerkstelligen, heeft hij Eurykleia’s kennis over de dienaressen nodig.

De voornoemde passages en handelingen van Eurykleia brengen mij tot de conclusie dat zij onmiskenbaar heeft bijgedragen aan de voltooiing van Odysseus’ *nostos*. Door het geheimhouden van Odysseus’ identiteit heeft zij ervoor gezorgd dat hij zijn plannen tegen de vrijers kon uitvoeren en door Odysseus te informeren over de schandelijke slavinnen heeft zij bijgedragen aan het herstellen van de *oikos*, waar geen plaats meer was voor de ontrouwe dienaressen.

5.4 Positieve of negatieve invloed?

Al met al kan worden gesteld dat de voornoemde vrouwen hoofdzakelijk een positieve invloed uitoefenen op Odysseus’ *nostos*. Een belangrijke rol is in de eerste plaats weggelegd voor Athene die Odysseus het meest van alle vrouwelijke personages helpt. Daarnaast speelt Eurykleia ook een belangrijke rol in het volbrengen van de Odysseus’ *nostos*. Hoewel zij de macht heeft om het wraakplan tegen de vrijers te laten falen, aangezien ze op de hoogte is dat de vreemdeling Odysseus is, misbruikt ze haar macht niet en helpt ze Odysseus’ *nostos* te laten slagen. Penelope’s rol is daarentegen iets gecompliceerder, aangezien zij enerzijds trouw blijft aan Odysseus en probeert de *oikos* zo mogelijk te beschermen en zo positief bij te dragen aan zijn *nostos*, maar anderzijds zouden haar dubbelzinnige handelingen en woorden ook ten nadele van Penelope en haar loyaliteit kunnen worden geïnterpreteerd. Het is echter aannemelijker dat Homerus, door Penelope’s motieven in het midden te laten, het publiek bespeelt en zo spanning creëert. Daarentegen leidt haar argwaan wel tot uitstel van een hereniging met haar echtgenoot en vertraagt zij zo zijn *nostos*.

---

⁹⁶ Schein (1995), 24.

6. Conclusie

In deze scriptie is beoogd een antwoord te geven op de vraag in hoeverre de vrouwelijke personages Odysseus' *nostos* beïnvloeden in de *Odyssee* van Homerus. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, zijn een aantal passages uit de boeken 5-23 geanalyseerd, aangezien het merendeel van de vrouwen in deze boeken optreedt en de gevolgen van hun acties op Odysseus' *nostos* daarin worden beschreven. Voordat de invloed van de vrouwelijke personages is beschouwd, is eerst onderzocht wat het begrip *nostos* inhoudt. *Nostos* betekent letterlijk vertaald 'terugkeer'. Vele wetenschappers zoals Alexopoulou en Barker en Christensen stellen echter dat het begrip *nostos* veel meer behelst dan de terugkeer van een held an sich. Naast een veilige terugkeer, staat het veiligstellen van de *oikos*, het huis(houden), ook centraal in de *nostos*. Odysseus' *nostos* verloopt op zijn zachtst gezegd onstuimig. Na zijn vertrek uit Troje, zwerft de held jarenlang rond op zee waar hij geconfronteerd wordt met allerlei beproevingen. Wanneer hij terugkeert op Ithaka zijn nog steeds niet alle bedreigingen geweken en staat hem een hevige strijd te wachten tegen de vrijers om zo zijn *oikos* te herstellen en zijn *nostos* te voltooien. In de *nostos* van Odysseus is met name een bijzondere rol weggelegd voor de vrouwelijke personages.

Uit mijn onderzoek is gebleken dat vrijwel alle vrouwen op een of andere manier een rol spelen in zijn *nostos*, maar dat er verschillen zijn op te merken in de wijze waarop en de mate waarin zij invloed uitoefenen op Odysseus' terugkeer als koning van Ithaka. Deze invloed is over het algemeen overwegend positief te noemen en daarbij kan gesteld worden dat Athene de grootste helpende factor is. Daarnaast wordt Odysseus ook in iets mindere mate belemmerd, maar geen enkel vrouwelijk personage met slechte intenties kan er uiteindelijk voor zorgen dat Odysseus zijn *nostos* niet voltooit. In dat opzicht is hun invloed dus beperkt, aangezien zij zijn *nostos* niet geheel kunnen tegenhouden, maar slechts kunnen vertragen. Het verschil in invloed heeft voornamelijk te maken met de grote diversiteit aan vrouwen die Odysseus tijdens de verschillende delen van zijn *nostos* ontmoet. Zo zijn er monsters, godinnen, koninginnen, huishoudsters en is er een tovenaars en een nimf. Daarnaast hebben ze zeer uiteenlopende karaktereigenschappen: sommige vrouwen zijn lief en behulpzaam en anderen zijn kwaadaardig, listig, trouw en alles daartussenin. Wat hieruit naar voren is gekomen, is dat er een duidelijk onderscheid is tussen de vrouwelijke personages die Odysseus helpen, hinderen of beide doen. Vooral tijdens Odysseus' omzwervingen vormen de vrouwelijke karakters (vanaf Kirke tot en met Kalypso) een bedreiging voor het voltooien van zijn *nostos*. Ondanks dat zij de intentie hebben te voorkomen dat Odysseus terugkeert naar Ithaka en dit niet wordt bewerkstelligd, hebben hun acties als gevolg dat Odysseus' *nostos* vertraagd, en dus belemmerd, wordt. Wat verder is gebleken, is dat hoe meer Odysseus naar de bewoonde wereld gaat, hoe meer vrouwen hem hulp bieden. Dit begint bij de Phaiaken die hem helpen zijn vaderland te bereiken. Nausikaä en Arete hebben goede intenties en willen zijn *nostos* niet hinderen, maar uiteindelijk hebben zij niet de macht om de beslissing te maken dat Odysseus zal terugkeren naar Ithaka. Koning Alkinoös geeft hierin de doorslag. Dan, als Odysseus

is teruggekeerd, zijn er drie vrouwen die een aanzienlijke rol spelen in zijn *nostos*: Athene, Penelope en Eurykleia. Zij ondersteunen hem en vooral Athene en Eurykleia. Het is opvallend dat juist Penelope's handelingen ook als belemmerend kunnen worden geïnterpreteerd. De dubbelzinnigheid van haar acties kan tot twijfel leiden over haar loyaliteit en haar wantrouwen zorgt ervoor dat Odysseus' *nostos* niet direct voltooid wordt. Pas nadat ze Odysseus op de proef heeft gesteld en de hereniging heeft plaatsgevonden, kan gesteld worden dat Odysseus in zijn hoedanigheid als echtgenoot is teruggekeerd en zijn *oikos* in het laatste boek volledig kan worden hersteld.

Hoewel een onderscheid duidelijk zichtbaar is, heeft mijn onderzoek ook aangetoond dat dit contrasterende beeld van de vrouwelijke karakters toch iets kan worden genuanceerd. Homerus maakt namelijk veelvuldig gebruik van een narratieve strategie, waarbij hij de vrouwelijke personages inzet als middel om zijn publiek te misleiden en zo spanning op te bouwen. Dit doet hij door bij vrijwel alle vrouwelijke personages de indruk te wekken dat zij Odysseus' *nostos* in gevaar zouden kunnen brengen, terwijl dit in feite grotendeels niet tot uiting komt. Slechts een aantal vrouwen slaagt erin Odysseus' *nostos* te belemmeren. Door de manipulatietechniek die hier Homerus toepast, worden er zowel positieve als negatieve verwachtingen van de vrouwelijke personages geschapen, die uiteindelijk niet worden ondersteund door hun acties. Hoewel een personage als bijvoorbeeld Arete in eerste instantie de macht over Odysseus' terugkeer lijkt te zullen hebben, blijkt later dat zij niet in de positie zit om hierover te beslissen. Zodoende misleidt Homerus zijn publiek dus telkens door het beeld dat hij van de vrouwen creëert. Het is voor hemzelf evident dat Odysseus zijn *nostos* en dus *kleos* behaalt, die hij als dichter dient te bezingen. Maar door zijn publiek op diverse momenten te bespelen, laat Homerus hen nog even in spanning over de uitkomst.

Alles overziend bevestigt dit onderzoek in de eerste plaats de bestaande theorieën over de helpende en hinderende rol van de vrouwelijke personages, zoals eerder door onder andere Schein, Doherty en Foley is beschouwd. Daarnaast ondersteunt het onderzoek tevens Alexopoulous en Barkers en Christensens visie dat *nostos* een bredere betekenis heeft dan alleen 'terugkeer' en dat ook het herstel van de *oikos* daartoe gerekend kan worden. Verder geeft het onderzoek ook inzichten in Homerus' rol als dichter, die de vrouwelijke personages inzet als middel om spanning op te bouwen, en in zijn taak om *kleos* te verspreiden. Dit laatste verklaart waarom hij zoveel aandacht schenkt aan met name het laatste deel van Odysseus' *nostos*, waarin de *oikos* wordt hersteld en de held *kleos* verkrijgt. Ten slotte blijkt uit dit onderzoek dat Homerus zijn mening over vrouwen als echtgenotes weerspiegelt in de tegenstrijdige karakters van Klytaimnestra en Penelope.

Wegens de beperkte omvang van deze scriptie is de invloed van de vrouwelijke personages helaas niet dermate uitvoerig uiteengezet als mogelijk was geweest. Vooral Athene en Eurykleia dienen gedetailleerder beschouwd te worden, aangezien hun rol als helper het meest interessant is en de bestaande literatuur hier nog te weinig aandacht aan schenkt. Wellicht zouden deze personages in een vervolgonderzoek nader onderzocht kunnen worden en in het bijzonder de rol van Eurykleia. Zij is namelijk een onderbelicht karakter in de literatuur, wellicht doordat ze slechts enkele malen optreedt

in de *Odyssee* en haar significantie dus niet direct wordt ingezien. Een vervolgonderzoek specifiek gericht op het personage Eurykleia zou meer licht kunnen werpen op haar rol.

Bibliografie

Primaire bronnen

Homerus, *Odyssee*

- Homerus. (2008). *Odyssee* (M.A. Schwartz, vert.). Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Homer. (1919). *Odyssey, Volume I: Books 1-12*. (Vert. A. T. Murray. Herz. George E. Dimock). Loeb Classical Library 104. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Homer. (1919). *Odyssey, Volume II: Books 13-24*. (Vert. A. T. Murray. Herz. George E. Dimock). Loeb Classical Library 105. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Secundaire literatuur

- Alexopoulou, M. (2009). *The Theme of Returning Home in Ancient Greek Literature: The Nostos of the Epic Heroes*. Lewiston: Edwin Mellen Press
- Barker, E.T.E. & Christensen, J.P. (2016). Odysseus' Nostos and the Odyssey's Nostoi: Rivalry within the Epic Cycle. *Philologia Antiqua*, 7, 87-112.
- Bertolin, R. (2008). Penelope's Revenge: Essays on Gender and Epic. *Phoenix*, 62(1/2), 1-4.
- Bonifazi, A. (2009). Inquiring into *Nostos* and Its Cognates. *American Journal of Philology*, 130(4), 481-540.
- Doherty, L.E. (1995). Sirens, Muses, and the Female Narrators in the *Odyssey*. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey* (81-92). Oxford: Oxford University Press.
- Doherty L.E. (1991). Athena and Penelope as Foils for Odysseus in the "Odyssey". *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, 39(3), 31-44.
- Felson, N. (1994). *Regarding Penelope: from Character to Poetics*. Princeton: Princeton University Press.
- Foley, H.P. (2005). Women in Ancient Epic. In J. M. Foley (Red.), *A Companion to Ancient Epics* (105-118). Malden: Blackwell.
- Garvie, A.F. (1994). *The Odyssey, Books VI-VIII* (Cambridge Greek and Latin Classics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldhill, S. (1991). *The Poet's Voice: Essays on Poetics and Greek Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, A.J. (1995). The Odyssey, History and Women. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey* (3-16). Oxford: Oxford University Press.
- Jong, I.J.F. de (2006). The Homeric Narrator and His Own kleos. *Mnemosyne*, 59, 188-207.

- Kearns, E. (2004). The Gods in the Homeric epics. In R. Fowler (Red.), *The Cambridge Companion to Homer* (59-73). Cambridge: Cambridge University Press.
- McClymont, J.D. (2008). The Character of Circe in the *Odyssey*. *Akroterion*, 53, 21-29.
- Morrison, J.V. (1992). *Homeric Misdirection: False Predictions in the Iliad*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Murnaghan, S. (2009). Penelope's Agnoia: Knowledge, Power, and Gender in the *Odyssey*. In Lillian E. Doherty (Red.), *Oxford Readings in Classical Studies: Homer's Odyssey* (231-244). Oxford: Oxford University Press.
- Murnaghan, S. (1995). The plan of Athena. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey* (61-80). Oxford: Oxford University Press.
- Nagy, G. (2007). Homer and Greek Myth. In R.D. Woodard (Red.), *The Cambridge Companion to Greek Mythology* (52-82). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nickel, R. (2010). Athene, Penelope and the Vengeance against the Suitors. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, New Series, 96(3), 29-54.
- Pomeroy, S. (1976). *Goddesses, whores, wives. and slaves: Women in Classical Antiquity*. London: Hale.
- Schein, S.L. (1995). Female Representations and Interpreting the *Odyssey*. In B. Cohen (Red.), *The Distaff Side: Representing the Female in Homer's Odyssey* (17-27). Oxford: Oxford University Press.
- Whittaker, H. (1999). The Status of Arete in the Phaeacian Episode of the *Odyssey*, *Symbolae Osloenses*, 74(1), 140-150.

